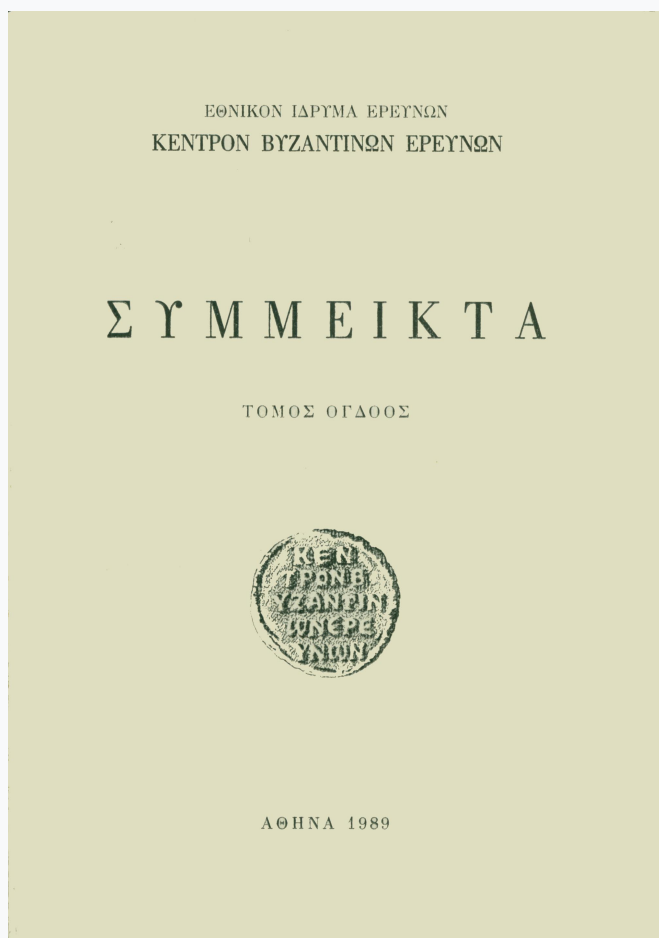

Byzantina Symmeikta

Vol 8 (1989)

SYMMEIKTA 8

**Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ
Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.)**

Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ

doi: [10.12681/byzsym.735](https://doi.org/10.12681/byzsym.735)

Copyright © 2014, Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΤΟΥΡΑ Σ. (1989). Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.). *Byzantina Symmeikta*, 8, 405–434. <https://doi.org/10.12681/byzsym.735>

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ ΤΟΥ ΚΑΥΚΑΣΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ (6ος αἰ.)

Ἄν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες ἡ προσπάθεια ἑνταξῆς ξένων λαῶν στὴ Χριστιανικὴ Οἰκουμένη λειτούργησε ἀποτελεσματικὰ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου¹, κατὰ τὸν 6ο αἰ., οἱ ἐκχριστιανισμοὶ ἀποτέλεσαν βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς διπλωματίας του καὶ τὴν ἀποτελεσματικότερη καὶ πιὸ ἐπωφελὴ μέθοδο προσέγγισης ξένων λαῶν. Βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου αὕτῃ τὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ ἐπέκταση τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν του συνόρων μὲ τὴ δημιουργία πίσω ἀπὸ τὰ πραγματικὰ πολιτικά του σύνορα μιᾶς ἀλυσίδας «of client States»², τῶν ὁποίων ἡ πίστη θὰ μπορούσε νὰ διασφαλιστεῖ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ Ἰουστινιανός, τοῦ ὁποίου ἡ μορφὴ δεσπόζει ὄχι μόνον στὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ σ' ἐκείνην ὁλόκληρης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας «γῆν ἅπασαν συλλαβεῖν ἐπεθύμησεν»³. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ καλλιέργησε, ἀνέπτυξε καὶ κληροδότησε στοὺς διαδόχους του, ὅπως ἀναφέρει ὁ D. Obolensky, τέτοια ἀντίληψη γιὰ τὴ διπλωματία «as an intricate science and a fine art, in which military pressure, political intelligence, economic cajolery and religious propaganda were fused into an almost irresistible weapon of defensive imperialism»⁴.

Τὸ μεγάλο πρόβλημα ποὺ ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ὕφειλε ν' ἀντιμετωπίσει στὴν ἀσιατικὴ Ἀνατολὴ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα, ἐντοπίζεται στὶς σχέσεις

1. Βλ. Σοφίας Πατούρα, Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους (4ος-5ος αἰ.), Σύμμεικτα 7 (1987), σελ. 215-236.

2. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Λονδίνο 1971, σελ. 275. Στὰ κεφάλαια 9 καὶ 10 παρουσιάζει ὁ συγγραφέας ἀναλυτικὰ τοὺς παράγοντες διάδοσης τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ διατυπώνει πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ ἰδεολογία τοῦ Βυζαντίου.— Γιὰ τὶς ἀρχὲς καὶ τὶς μεθόδους τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας γενικά, βλ. στὰ *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*, τόμ. Α', Βελιγράδι 1963, τὶς εἰσηγήσεις μὲ τὸν κοινὸ τίτλο *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy* τῶν D. Obolensky σελ. 45-61, G. Moravcsik, σελ. 301-311 καὶ D. Zakythinos, σελ. 313-319.

3. Ηρόδοτος, *Ἱστοριῶν Α', II, 2*, σελ. 257.

4. D. Obolensky, *The Principles...* σελ. 52.

της με την Περσία, τὸ μόνο κράτος ποὺ μποροῦσε νὰ τῆς ἀμφισβητήσῃ τὴν ἡγεμονία στὴν Ἀνατολή, νὰ ἀπειλήσῃ ἢ καὶ νὰ περιορίσῃ ἀκόμη τὰ σύνορά της, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν οἰκονομικὴ της ἐξάπλωση. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ της καὶ ἡ περσικὴ αὐτοκρατορία ἀντιμετώπιζε παρόμοια προβλήματα στὶς σχέσεις της με τὸ Βυζάντιο. Καὶ οἱ δύο αὐτοκρατορίες κατεῖχαν ἢ ἔλεγχαν περιοχὲς ἀλληλοδιεκδικούμενες, ὅπως ἦταν ἡ Μεσόγειος, ἡ Ἐρυθρὰ καὶ ἡ Μαύρη Θάλασσα, ὁ Ἰνδικὸς ὠκεανός. Γιὰ τὴν προφύλαξη ἢ τὴν ἐπέκταση τῶν συνόρων τους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν μεγάλων χερσαίων ἢ θαλασσίων ἀρτηριῶν ποὺ ὀδηγοῦσαν σὲ περιοχὲς με μεγάλη στρατηγικὴ καὶ οἰκονομικὴ σημασία καὶ οἱ δύο αὐτοκρατορίες κατέβαλαν, με τὰ δικά της μέσα ἢ κάθε μιὰ, προσπάθειες νὰ κατακτήσουν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν ἢ τουλάχιστον νὰ συμπεριλάβουν στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τους κάποιους ἄλλους ἐνδιάμεσους λαοὺς ἢ φυλές.

Βασικὴ, λοιπόν, μέριμνα τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ περσικοῦ προβλήματος ὑπῆρξε ἡ προσπάθεια δημιουργίας δύο «puissants blocs d'Etats»¹ ὑποτελῶν ἢ φίλων ποὺ θὰ σταματοῦσαν τὴν περσικὴ ἐπέκταση πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα ἀφενὸς καὶ πρὸς τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἐρυθρὰ² ἀφετέρου. Τὸ καλύτερο ὄπλο γιὰ τὴν κατάκτηση ἢ τὴν προσέγγισή τους ἦταν ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ ἐντάθηκε καὶ ἐφθασε στὸ ἀπόγειό της τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ με τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς εὐφυοῦς προγράμματος ἱεραποστολῆς ποὺ συνέλαβε καὶ πραγματοποιοῦσε ὁ ἴδιος, μετατρέποντας πολλὰς φορές τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἱεραρχία της σὲ ἐργαλεῖα ἐξουσίας.

Χαρακτηριστικὴ τῆς εὐρύτητας τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης παραμένει ἡ περιγραφή τῶν λαῶν καὶ τῶν χωρῶν ποὺ εἶχαν δεχθεῖ τὸ Χριστιανισμὸ μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ 6ου αἰώνα, ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης στὴ Χριστιανικὴ του Τοπογραφία³.

Στὴν παρούσα ἐργασία θὰ περιοριστοῦμε στοὺς λαοὺς καὶ τίς βαρβαρικὲς φυλές τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (Λαζοί, Ἰβηρες, Ἀβασγοί, Τζάνοι, Οὔννοι, Σαβεῖροι Οὔννοι, Γότθοι καὶ ἄλλα μικρότερα ἔθνη), τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις με τίς δύο αὐτοκρατορίες ὑπῆρξαν εὐθραυστες καὶ ἀμφίροπες, ἀφοῦ τὸν 6ο αἰώνα εἶχαν καταστρεῖ «τὸ μῆλον τῆς ἔριδος» ἀνάμεσά τους, ἐνῶ οἱ ἴδιοι περνοῦσαν συχνὰ ἀπὸ τὴν συμμαχία τῆς μιᾶς στὴ συμμαχία-προστασία τῆς ἄλλης.

1. D. Zakythinos, *Activité apostolique et politique étrangère à Byzance*, *Revue du Caire* 92 (1946), σελ. 186.

2. Δ. Λέτσιου, *Βυζάντιο καὶ Ἐρυθρὰ Θάλασσα, Σχέσεις με τὴ Νομβία, Αἰθιοπία καὶ Νότια Ἀραβία ὡς τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση*, Ἀθήνα 1988.

3. Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης, *Χριστιανικὴ Τοπογραφία 1 (Sources Chrétiennes 141)*, σελ. 503, 505, 507.

1. Λαζοί-Τζάθιος, Ίβηρες

Ἡ Λαζική τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποία ὁ Προκόπιος¹, ταυτίζει γεωγραφικὰ μὲ τὴν Κολχίδα τῆς ἀρχαιότητος², στὴν ἀνατολική ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας, διαδραμάτισε, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές, πρωτεύοντα ρόλο στὶς σχέσεις Βυζαντίου-Περσίας τὸν 6ο αἰώνα. Μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα Α' οἱ Λαζοὶ ἦταν ὑποτελεῖς (κατήκοοι) τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας³, μὲ μιὰ ἰδιόμορφη σχέση ὑποτελείας ποὺ δὲν προέβλεπε καταβολὴ φόρου ἢ παροχὴ στρατιωτικῆς βοήθειας παρὰ μόνο τὴν ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐκάστοτε βασιλιά τους⁴. Ἡ αὐστηρὴ διαφύλαξη τῶν συνόρων τῆς χώρας τους, ὅπως δὴ μὴ Οὐννοὶ πολέμιοι ἐξ ὅρων τοῦ Κανκάσου, δμόρου σφίσιν ὄντος, διὰ Λαζικῆς πορευόμενοι ἐσβάλλωσιν ἐς γῆν τὴν Ῥωμαίων⁵, ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς τὴν «πεμπτουσία» αὐτῆς τῆς συμμαχίας. Ἡ θέσις τῆς Λαζικῆς, λοιπόν, ἦταν γιὰ τὸ Βυζάντιο μεγάλης στρατηγικῆς σπουδαιότητος, γιατί ἀποτελοῦσε ἀσπίδα καὶ φράγμα τόσο γιὰ τοὺς βαρβάρους Οὐννοὺς τοῦ βορρᾶ ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Πέρσες, τῶν ὁποίων ἐμπόδιζαν τὴν πρόσβαση πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ κατὰ συνέπεια ὅποιαδὴποτε ναυτικὴ ἐπίθεσή τους ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Α' τὸ Βυζάντιο ἔχασε τὴν ἐπικυριαρχία του ἐπὶ τῶν Λαζῶν, ποὺ πέρασαν ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸ καὶ τὴν ἐπιρροὴ τῶν Περσῶν, ἐπιρροὴ ποὺ ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητὴ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστίνου Α'⁶.

Ἡ ἀπώλεια ἐλέγχου τῆς Λαζικῆς ἀποδυνάμωσε σημαντικὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Βυζαντίου στὰ βορειο-ἀνατολικά του σύνορα, γι' αὐτὸ εἶχε γίνῃ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαναφορᾶς της στὴ δική του σφαῖρα ἐπιρροῆς. Τὴν εὐκαιρίαν ἔδω-

1. Προκόπιος, Ὑπὲρ πολέμων, ἐκδ. J. Haury, Λιψία 1963, σελ. 53-54.

2. Real encyclopadie, τόμ. ΚΓ', στ. 1042-1043 (ἀνατύπωση 1963). Γιὰ ἐθνολογικά καὶ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς Λαζικῆς στὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας της, συμπεριλαμβανομένης τῆς βυζαντινῆς περιόδου, βλ. A. Bryer, *Some Notes on the Laz and Tzan I και II, Bedi Kartlisa*. Revue de Kartvelologie 21-22, 50-51 (1961) καὶ 23-24, 52-53 (1967), σελ. 174-195 καὶ 161-168 (= Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus 800-1900, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1988).— Βλ. ἐπίσης V. Minorsky, Laz, Encyclopédie de l'Islam, n.é., τόμ. Ε' (1983), σελ. 717-719.

3. A. Vasiliev, *Justin the first, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Καϊμπριτζ-Μασσαχουσέτη 1950, σελ. 261.

4. Λαζοὶ τὰ μὲν πρῶτα γῆν τὴν Κολχίδα ὥκουν, Ῥωμαίων κατήκοοι ὄντες, οὐ μέντοι ἐς φόρου ἀπαγωγὴν, οὐδέ τι ἄλλο ἐπαγγέλλουσιν αὐτοῖς ἐπακούοντες, πλήν γε δὴ ὅτι ἐπειδὴν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τελευτήσῃ, ξύμβολα τῆς ἀρχῆς τῷ διαδεξιμένῳ τὴν βασιλείαν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐπεμπε (Προκόπιος 1, σελ. 215).

5. Στὸ ἴδιον, σελ. 216.

6. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

σε στους Βυζαντινούς ο διάδοχος του Λαζού βασιλιᾶ Δαμνάζη Τζάθιος¹, όταν τὸ 522 μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του ἀπευθύνθηκε γιὰ τὴ στέψη του στὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινούπολης² καὶ ὅχι στὸν Πέρση βασιλιᾶ πὺ κατὰ παράδοσιν ὅπως ἀναφέρει τὸ Πασχάλιο Χρονικόν, ἐκράτει... βασιλέως Λαζῶν τελευτῶτος ἄλλον βασιλέα στέφεσθαι τούτοις ὑπὸ τοῦ κατὰ καιρὸν βασιλέως Περσῶν³. Ὁ Τζάθιος ἦλθε πρὸς Ἰουστίνον εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα γενέσθαι αὐτὸν χριστιανὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγορευθῆναι βασιλέα τῶν Λαζῶν⁴. Ὁ Μαλάλας, ἐξιστορώντας τὸ ἴδιο γεγονός ἀναφέρει: ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς Λαζῶν [Τζάθιος] φνυγὼν τὸ τῶν Ἑλλήνων δόγμα διὰ τὸ μὴ προχειρισθέντα αὐτὸν ἀπὸ Κωάδου, βασιλέως Περσῶν, ποιῆσαι καὶ θυσίας καὶ πάντα τὰ ἦθη τὰ Περσικά, ἣ μόνον ἐτελεύτησεν ὁ αὐτοῦ πατὴρ Λαμνάζης, εὐθέως ἀνῆλθε πρὸς τὸν βασιλέα Ἰουστίνον ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ αὐτὸν ἐκδοὺς παρεκάλεσεν αὐτὸν ἀναγορευθῆναι βασιλέα Λαζῶν⁵. Σαφές, λοιπόν, τὸ αἶτημα τοῦ Τζάθιου, ὅπως διατυπώνεται στὶς προαναφερθεῖσες περικοπές· ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ χριστιανὸς καὶ νὰ στεφθεῖ βασιλιάς ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε εὐρέως διαδοθεῖ στὴ Λαζική, τὸ ἀργότερο κατὰ τὸν προηγούμενο αἰῶνα⁶. Ἀναφέρεται, μάλιστα, ὅτι ὁ Γωβάζης Α', βασιλιάς τῶν Λαζῶν, σύγχρονος τοῦ αὐτοκράτορα Λέοντα Α' (457-474), ὑπῆρξε τόσο πιστὸς Χριστιανὸς πὺ στὴ διάρκεια ἐνὸς ταξιδιοῦ του στὴν Κωνσταντινούπολη, ζήτησε καὶ ἐπισκέφθηκε τὸν Δανιὴλ Στυλίτη, ἐνῶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή στὴ χώρα του διέδωσε τὴ λατρεία τοῦ Ἀγίου⁷.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Τζάθιος, ἡγεμόνας ἐνὸς λαοῦ, πὺ στὴν πλειονότητά του ἦταν χριστιανικός, ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ βαπτιστεῖ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν μέχρι τότε εἰδωλολάτρης. Χωρὶς ν' ἀμφισβητοῦμε τὴν ἀξιοπιστία τῶν πηγῶν πὺ παραδίδουν τὴν πληροφορία, πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ ἀποτελοῦσε πο-

1. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ὡς Ζτάθιος στὸν Μαλάλα, Χρονογραφία ἐκδ. L. Dindorf, Βόννη 1831, σελ. 412-413, ὡς Τζάθης στὸν Ἀγαθία, Ἱστορίαι ἐκδ. R. Keydell, Βερολίνο 1967, σελ. 103 καὶ ὡς Τζάθιος στὸν Θεοφάνη, Χρονογραφία, ἐκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σελ. 168-169 μορφὴ μὲ τὴν ὁποία συναντᾶται συνήθως στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία.

2. Μαλάλας, Χρονογραφία, σελ. 412-13.— Θεοφάνης, Χρονογραφία, σελ. 168-9.— Ἀγαθία, Ἱστορίαι, σελ. 103.— Πρβλ. Ch. Diehl, *Justinien et la Civilisation byzantine*, τόμ. Β', Παρίσι 1901, σελ. 380-381.— A. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 260.

3. Πασχάλιο Χρονικόν, ἐκδ. L. Dindorf, Βόννη 1832, σελ. 613.

4. Θεοφάνης, σελ. 168.

5. Μαλάλας, σελ. 413.

6. A. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.— I. Engelhardt, *Mission und Politik in Byzanz, Ein Beitrag zur Strukturanalyse Byzantinischer Mission zur Zeit Justins und Justinians* (Miscellanea Byzantina Monacensia 19), Μόναχο 1974, σελ. 82.

7. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

λιτικό έλιγμο που απέβλεπε στη δημιουργία όριστικοῦ ρήγματος στις σχέσεις του με τόν Καβάδη. Φαίνεται πώς ό Πέρσης βασιλιάς άσκοῦσε πίεση στόν Λαζό ήγεμόνα νά υιοθετήσει τόν Ζωροαστρισμό¹ καί νά τόν επιβάλει στη χώρα του πράγμα βέβαια δύσκολο, έφόσον ό χριστιανισμός ήταν, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ή κυρίαρχη θρησκεία στη Λαζική.

Η εύρεία άσκηση τοῦ χριστιανισμοῦ στις τάξεις τῶν Λαζῶν ακόμη καί κατά τήν περίοδο τῆς ύποτέλειάς τους στοὺς Πέρσες καί ή μεταστροφή τοῦ Τζάθιου δείχνουν ότι ή βυζαντινή διπλωματία μέσω τῆς ίεραποστολῆς καί τῶν εμπορῶν² λειτούργησε στην περίπτωση τῆς Λαζικῆς αποτελεσματικά.

Τῇ μοναδικῇ εύκαιρία γιά επανένταξη τῆς Λαζικῆς στη βυζαντινή σφαῖρα επιρροῆς που προσέφερε ό ίδιος ό Τζάθιος με τήν άφιξή του στην Κωνσταντινούπολη καί τὸ αἶτημά του νά καταστεί ύποτελής τοῦ Βυζαντίου καί χριστιανός, ήταν φυσικό νά αξιοποιήσει με τόν καλύτερο τρόπο ή βυζαντινή ήγεσία. Τέθηκαν άμέσως σέ εφαρμογή ὅλοι οἱ γνωστοί καί ἀπὸ παλαιότερα σέ ἀνάλογες περιπτώσεις μηχανισμοί τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας³. Ο αὐτοκράτορας Ίουστίνος δέχθηκε μετὰ χαρᾶς τόν ξένο ήγεμόνα καί έγινε ό ίδιος ἀνάδοχος του. Τῇ βάπτισή του ἀκολούθησαν μιὰ σειρά πολιτικῶν πράξεων⁴, όπως: ή

1. Ο Μ α λ ά λ α ς, αἰτιολογώντας τήν ἀποστασία τοῦ Τζάθιου καί τήν ἀναζήτηση συμμάχου στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστιανοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἀναφέρει: ό δέ αὐτός βασιλεὺς Λαζῶν φηγὼν τὸ τῶν Ἑλλήνων δόγμα διὰ τὸ μὴ προχειρισθέντα αὐτὸν ἀπὸ Κωάδου, βασιλέως Περσῶν, ποιῆσαι καὶ θυσίας καὶ πάντα τὰ ἤθη τὰ Περσικὰ (σελ. 413). Προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα ή πίεση που άσκοῦσε ό Καβάδης στόν Τζάθιο γιά ἀποδοχή τῆς περσικῆς θρησκείας. Ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴ χρησιμοποίηση ὁμοίων σέ μερικὲς περιπτώσεις, μεθόδων ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καί τήν Περσία (τῆς θρησκείας στην προκειμένη περίπτωση) γιά τήν ὑποταγὴ ξένων λαῶν — Πρβλ The Cambridge Medieval History τομ. Δ', 1 κεφ. 14 Armenia and Georgia (c. Toumanoff), σελ. 601, όπου ἀναφέρεται ὅτι ό πατέρας τοῦ Τζάθιου, Δαμνάκης, εἶχε άσπασθεῖ τὸ Ζωροαστρισμὸ κατά τήν περίοδο τῆς συμμαχίας του με τοὺς Πέρσες.

2. Ο Π ρ ο κ ό π ι ο ς (1, σελ. 216), προσδιορίζοντας τοὺς ὅρους τῆς παλαιᾶς συμμαχίας Βυζαντινῶν-Λαζῶν, ἀναφέρει ὅτι εἶχαν πάντοτε (ἀεὶ) ἐμπορικὲς συναλλαγές, τίς ὁποῖες προφανῶς διατήρησαν καί κατά τήν περίοδο τῆς συμμαχίας τους με τοὺς Πέρσες. ...ἐφύλασσαν δέ οὔτε αὐτοὶ χρήματα ἢ στρατιὰν πρὸς Ῥωμαίων δεχόμενοι οὔτε Ῥωμαῖοις πη ξυστρατεῖοντες, ἐπ' ἐμπορία δέ τῇ κατὰ θάλασσαν πρὸς Ῥωμαίους ἀεὶ τοὺς ἐν πόντῳ ὠκημένους ἐργαζόμενοι, αὐτοὶ μὲν γάρ οὔτε ἄλλας οὔτε σῖτον οὔτε ἄλλο τι ἀγαθὸν ἔχουσι, δέροεις δέ καὶ βύσσας καὶ ἀνδράποδα παρεχόμενοι τὰ σφίσιν ἐπιτήδεια ἐκομίζοντο. Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ τῆς θρησκείας που ἀποτελοῦσε τὸν πνευματικὸ-ιδεολογικὸ κρῖκο Λαζῶν καί Βυζαντίου, ή δυνατότητα καί ή εὐχέρεια τῶν πρώτων νά προμηθεύονται βασικά καταναλωτικὰ ἀγαθὰ, καθιστοῦσε ἐπιτακτικὴ γι' αὐτοὺς τήν ἀναγκαιότητα νά ἐπιδιώκουν συμμαχία με τοὺς Βυζαντινοὺς.

3 Βλ Πα τ ο ῦ ρ α, ὅ.π., σελ. 231-232.

4. ...καὶ δεχθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως ἐφωτίσθη, καὶ Χριστιανὸς γενόμενος ἠγγάγετο γυναῖκα Ῥωμαίαν, τὴν ἐκγόνην Νόμου τοῦ πατρικίου, ὀνόματι Οὐαλεριανήν. Καὶ ἔλαβε αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ χώραν, στεφθεὶς παρὰ Ἰουστίνου, βασιλέως Ῥω-

στέψη του με στεφάνιον ῥωμαϊκὸν βασιλικόν, ὁ γάμος του με τὴ Βαλεριάνα¹, κόρη τοῦ Νόμου (πατρικίου καὶ κουροπαλάτη), ἡ ἀπονομὴ τιμητικῶν τίτλων καὶ βασιλικῶν παρασῆμων κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς χλαμύδας ποὺ φόρεσε ὁ Τζάθιος κατὰ τὴν τελετὴ τῆς στέψης του, ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὶς πηγές, ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ἓνα στοιχεῖο ποὺ ὑποδηλώνει συμβολικὰ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ τοῦ λαζοῦ ἡγεμόνα στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Πρόκειται γιὰ τὸ στηθάριον με τὴν εἰκόνα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου, ἐπικολλημένο πάνω στὸ χρυσοῦν βασιλικὸν ταβλίον καὶ στὸ παραγαυδίων².

Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς τελετῆς τῆς στέψης, τῆς βάπτισης καὶ τοῦ γάμου τοῦ Τζάθιου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ἐπίσημη ἐπιστροφὴ στὴ χώρα του ἀνοίγουν ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῶν σχέσεων Βυζαντίου-Λαζικῆς, ποὺ θὰ παραμείνουν καλές καὶ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρὰ τὴ δυναμικὴ παρέμβαση τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Χοσρόη Α' ποὺ ὁδήγησε τὸ 549 στὸν μεγάλο βυζαντινο-περσικὸ πόλεμο γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς Λαζικῆς³.

Τὸ ὅτι ἡ Λαζικὴ ἀποτελοῦσε τὸ μῆλο τῆς ἑριδας ἀνάμεσα στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Πέρσες φαίνεται ἀπὸ τὴν ἄμεση ἀντίδραση τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Καβάδη μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐπιρροῆς του ἐπὶ τῆς Λαζικῆς, ποὺ ἐκδηλώθηκε με ἐπίσημη διπλωματικὴ διαμαρτυρία πρὸς τὸ Βυζάντιο⁴. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Ἰουστίνος ἀποφεύγει νὰ θίξει τὸ λεπτὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου στὴ Λαζικὴ ποὺ συνεπαγόταν ἡ θρησκευτικὴ μεταστροφή τοῦ Τζάθιου καὶ ἀναφέρεται μόνο στὴν ἔντονη ἐπιθυμία τοῦ τελευταίου ν' ἀσπα-

μαίων, καὶ φορέσας στεφάνιον ῥωμαϊκὸν βασιλικόν καὶ χλαμύδα ἄσπρον ὁλοσήρικον, ἔχον ἀντὶ πορφυροῦ ταβλίον χρυσοῦν βασιλικὸν ταβλίον, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐν μέσῳ στηθάριον ἀληθινόν, ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου, καὶ στιχάριον δὲ ἄσπρον παραγαυδίων, καὶ αὐτὸ ἔχον χρυσᾷ πλουμίᾳ βασιλικά, ὡσαύτως ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως... καὶ ἄλλα δὲ ἔλαβε δῶρα πολλὰ παρὰ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ Οὐαλεριανή... (Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413).— Πρβλ. Θ ε ο φ ἄ ν η ς, Χρονογραφία, σελ. 168-169, καὶ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 613-614.

1. Ὁ Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς (1, σελ. 526) ἀναφέρει ὅτι ἦταν σύνηθες ἀπὸ παλαιὰ οἱ βασιλεῖς τῶν Λαζῶν ν' ἀναζητοῦν σύζυγο στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν κύκλο κυρίως τῶν συγκλητικῶν. (...ἐπεὶ ἐκ παλαιοῦ οἱ Λαζῶν βασιλεῖς ἐς Βυζάντιον πέμποντες βασιλέως τε γνώμη ξυνιόντες ἐς κηδὸς τισι τῶν ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς γυναικας ἐνθένδε γαμετὰς ἐκομίζοντο).

2. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413.— Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

3. R. Brown ing, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ζ' (Ἀθήνα 1978), σελ. 180, 189-190.

4. Καὶ γινὸς τοῦτο Κωάδης ὁ Βασιλεὺς Περσῶν ἐδήλωσε τῷ βασιλεῖ Ἰουστίνῳ διὰ πρεσβευτοῦ ταῦτα, ὅτι Φιλίας καὶ Εἰρήνης ἀναμεταξὺ ἡμῶν λαλουμένης καὶ γινομένης τὰ ἐχθρῶν πράττεις. ἰδοὺ γάρ τὸν ὑποκείμενόν μοι βασιλέα Λαζῶν αὐτὸς προεχειρίσω, μὴ ὄντα ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων διοίκησιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν Περσῶν πολιτείαν ἐξ αἰῶνος. (Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413-414).— Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 262-263 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 83.

σθεῖ τὸν Χριστιανισμό, καθὼς καὶ στὴν αὐτονόητη δική του ἀνταπόκριση¹. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές μας, ἄρχισε ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτοκρατορίες γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς Λαζικῆς. Τὴ μεγάλη στρατηγικὴ σημασία καὶ τὸ ρόλο ποὺ θὰ ἔπαιζε ἡ Λαζικὴ στὰ ἐπεκτατικὰ σχέδια τοῦ Χοσρόη, ἐὰν τὴν κατακτοῦσε, προσδιορίζει ὁ Προκόπιος ὡς ἑξῆς: οὐ γὰρ ἄλλο οὐδὲν τοῖς ἐν Κανκασῶ οἰκοῦσι βαρβάροις ἢ ἐπιτείχισμα Λαζικὴν εἶναι, μάλιστα δὲ πάντων κατὰ τοῦτο ξυνοίσειν πρὸς Λαζικῆς ἐπικράτησιν ἤλπιζε Πέρσαις, ὅτι δὴ ἐξ αὐτῆς ὁρμώμενοι δυνήσονται οὐδενὶ πόνῳ καταθέοντες καὶ πεζῇ καὶ ναυσὶ τὰ ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου καλουμένου πόντου χωρὶα Καππαδόκας μὲν καὶ τοὺς αὐτῶν ἐχομένους Γαλάτας καὶ Βιθυνοὺς παραστήσεσθαι, ἐξ' ἐπιδρομῆς δὲ Βυζαντίους αἰρήσειν, οὐδενὸς σφίσιν ἀντιστατοῦντος².

Κατὰ τὴ μακρόχρονη βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Λαζικὴ παρέμεινε μέσα ἀπὸ συνεχεῖς ἐχθροπραξίες Περσῶν-Βυζαντινῶν³ σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου, μὲ ἐξαίρεση τὴν κατάληψη γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς Πέρσες τῆς Πέτρας⁴, τοῦ μεγάλου ὄχυροῦ ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ἐκεῖ λίγα χρόνια πρὶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας⁵. Βέβαια, ἡ ἵδρυση τῆς Πέτρας καὶ ἄλλων φρουρίων, ἡ ἐγκατάσταση σ' αὐτὰ βυζαντινῶν στρατευμάτων, καθὼς καὶ ἡ διαρκὴς παρουσία βυζαντινῶν ἀξιωματῶν στὴ Λαζικὴ περιόριζε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας καὶ προκαλοῦσε συχνὰ τὴ δυσἀρέσκεια τῶν κατοίκων τῆς μὲ ἀποτέλεσμα, τὴ δημιουργία συγκυριακῶν ἐχθροτήτων ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρές. Ὡστόσο, ὁ χριστιανισμὸς ἦταν τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποὺ ἐμπόδιζε τοὺς Λαζοὺς νὰ προσφύγουν ἢ νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν ἀλλόθρησκο βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόη⁶. Οἱ ἱστορικοὶ Προκόπιος καὶ Ἀγαθίας (οἱ πιὸ ἀξιόπιστες πηγές στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ) ἐπισημαίνουν μὲ ἔμφαση τὴν εὐρεία διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ Λαζικὴ τὸν 6ο αἰ. καὶ τὴν ἐμφανίζουν ὡς τὸν πιὸ ἀνασταλτικὸ παράγοντα γιὰ ἐνδεχόμενη συμμαχία τους μὲ τοὺς Πέρσες, ἐπεὶ Λαζοὶ μὲν Χριστιανοὶ εἰσι πάντων μάλιστα, Πέρσαις δὲ ἀπ' ἐναντίας αὐτῶν τὰ ἐς τὸ θεῖον ἅπαντα ἔχει⁷.

1. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 414.—Κατὰ τὸν Vasiliev ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἰουστίνου ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη ὅτι ὁ Τζάθιος ἦταν πράγματι πρὶν ἀπὸ τὴ βάπτισή του εἰδωλολάτρης (ὁ.π., σελ. 264).

2. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 285.

3. Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Λαζικῆς βλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* τόμ. Β', Παρίσι 1949, σελ. 503-516, B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians* Βερολίνο 1960, σελ. 345-360 καὶ J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, τόμ. Α', Ἀμστερνταμ 1966, σελ. 440-468.

4. Τὴν εὐκαιρία γιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὴ Λαζικὴ καὶ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Πέτρας ἔδωσε στὸ Χοσρόη τὸ 540 ὁ Λαζὸς βασιλεὺς Γωβάξης Β', ὁ ὁποῖος τοῦ ζήτησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν περσικὴ κηδεμονία στὸ βασίλειό του (Brownig, ὁ.π., σελ. 180).

5. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 217.

6. Βλ. Diehl, ὁ.π., σελ. 381.

7. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 286. Πρβλ. Ἀ γ α θ ῖ α ς, σελ. 64 ...Ἰουστινιανῷ τε τῷ

¹Ήταν, λοιπόν, ό χριστιανισμός τό καλύτερο όπλο έναντίον τών Περσών, οί όποιοι μέ τόσο πείσμα διεκδίκησαν τή Λαζική σέ όλη τή διάρκεια τής βασιλείας τοῦ 'Ιουστίνου καί τοῦ 'Ιουστινιανού. 'Η διαρκής προσπάθεια τής ιεραποστολῆς, πού τόν 6ο αἰώνα ἀποτελοῦσε τή σπουδαιότερη, ἴσως, πτυχή τής βυζαντινῆς διπλωματίας καί τό προσωπικό ἐνδιαφέρον τοῦ 'Ιουστινιανού γιά τήν ἀνέγερση ἢ τήν ἐπισκευή παλαιότερων ἐκκλησιῶν στά πλαίσια τής γενικῆς οἰκοδομικῆς του πολιτικῆς, φαίνεται πώς συνέβαλαν οὐσιαστικά ὅχι μόνο στή συντήρηση ἀλλά καί στήν εὐρύτερη διάδοση τής χριστιανικῆς θρησκείας στοὺς κόλπους τών Λαζών. 'Ο Προκόπιος ἀναφέρει στό *Περὶ Κτισμάτων* ἔργο του, ἀνάμεσα στά ὀχυρωματικά καί οἰκοδομικά ἔργα πού πραγματοποιοῦσε ὁ 'Ιουστινιανός στή Λαζική, τήν ἀνάνεωση μιᾶς παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἐνῶ σέ ἄλλο σημεῖο τήν ἐπισκευή ἐνός μοναστηρίου τών Λαζών στά 'Ιεροσόλυμα¹.

Πέρα ὅμως ἀπό τή διασφάλιση τών πολιτικῶν καί ἀμυντικῶν του συμφερόντων, μέ τήν ἐπικυριαρχία του ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς Λαζικῆς τὸ Βυζάντιο κέρδιζε καί κάτι ἀκόμη: μέσω τῆς Λαζικῆς, μέ τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί σέ ἄλλους γειτονικοὺς ὑποτελεῖς της λαοὺς ἐπεκτάθηκε ἑμμεσα ἡ πολιτική καί ἰδεολογική ἐπιρροή τῆς αὐτοκρατορίας καί σέ ἄλλες πιὸ ἀπόμακρες περιοχές.

Τέτοιοι λαοὶ ἦσαν οἱ Σκύμνιοι καί οἱ Σουανοί, ἔθνη Λαζῶν κατήκοα, ὅπως ἀναφέρει ὁ Προκόπιος², πού κατοικοῦσαν ἀνατολικά τῆς Λαζικῆς, βορειότερα οἱ 'Αψιλανοί καί οἱ Μισιμιανοί καί πιὸ πάνω οἱ Ζῆγχοι, οἱ Σαγῖνοι καί οἱ 'Αλανοί. "Όλα αὐτὰ τὰ μικρὰ ἔθνη εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸν Χριστιανισμό³ εἴτε μέσω τών Λαζῶν στοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν ὑποτελεῖς εἴτε μέσω βυζαντινῶν ἱεραποστολῶν, κάτι βέβαια πού δὲν μνημονεύεται εὐθέως ἀπὸ τίς πηγές μας, σέ ἀντίθεση μέ τοὺς 'Αβασγοὺς καί τοὺς Τζάνους, στοὺς ὁποίους θ' ἀναφερθοῦμε ἐκτενέστερα παρακάτω. 'Η ἀποδοχή τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα βαρβαρικά ἔθνη καί ἡ συμμαχία τους μέ τήν ὑποτελή στοῦ

'Ρωμαίων αὐτοκράτορι καταπροέσθαι Γουβάζην τὸν Λαζῶν ἐν τῷ τότε βασιλέα καί ἅπαν τὸ ἔθνος, κατηκόους ὄντας καί εὐνοὺς καί τὰς ἐς θεὸν ὁμογνώμονας, οὐκ ἀνεκτὰ ἐδόκει οὐδὲ ὅσιον μᾶλλον μὲν οὖν καί ἐπειρᾶτο παντὶ σθένει ἀπώσασθαι ὡς τάχιστα τοὺς πολεμίους. ἐλογίζετο γάρ καί ἐδεδίει, ὡς εἰ τῷ πολέμῳ κρατήσαιεν οἱ Πέρσαι καί ἀπάσης ἐπιλάβοιντο τῆς χώρας, οὐδὲν ἔσται τὸ κωλύον αὐτοὺς ἀνὰ τὸν Εὐξεινον Πόντον ἀδεῶς ναυτιλλομένους τὰ ἐνδότατα τῆς 'Ρωμαίων ἀρχῆς ἀνιχνεύειν. Σ' αὐτὸ τὸ χωρίο διαφαίνεται ἡ μεγάλη στρατηγική καί ἀμυντική σπουδαιότητα πού εἶχε γιά τὸ Βυζάντιο ἡ Λαζική, τῆς ὁποίας μιὰ ἐνδεχόμενη κατάληψη ἀπὸ τοὺς Πέρσες θὰ μπορούσε ν' ἀποβεῖ μοιραία γιά τήν βυζαντινὴ πρωτεύουσα.

1. Προκόπιος 4, *Περὶ Κτισμάτων*, ἔκδ. Haury Λιψία 1964, σελ. 99-100 καί 169. Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261-262.

2. Προκόπιος 2, *Υπὲρ Πολέμων*, ἔκδ. Haury, Λιψία 1963, σελ. 494.

3. Προκόπιος 1, σελ. 291.—Πρβλ. Diehl, ὁ.π., σελ. 381 καί Engelhardt, ὁ.π., σελ. 84.

Βυζάντιο Λαζική διευκόλυναν τις σχέσεις τους με την Αυτοκρατορία που κατά κανόνα υπῆρξαν φιλικές¹. Ὁ Ἰουστινιανός, βέβαια, γιὰ νὰ συντηρεῖ τὴ φιλία τους τοὺς πρόσφερε κατὰ τὴν συνήθη πρακτικὴ του², ὑψηλὰ χρηματικὰ ποσὰ ὡς ἐτήσια ἐπιδόματα³.

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ἔθνη, τὶς καλύτερες σχέσεις μετὰ τὸ Βυζάντιο φαίνεται πὼς εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Ἀψίλιοι, κατήκοοι τῶν Λαζῶν καὶ Χριστιανοὶ ἐκ παλαιοῦ⁴, ἀφοῦ στὰ φρούριά τους φιλοξένησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 554 τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα κατὰ τὴν ἐκστρατεία τους ἐναντίον τῶν Μισιμιάνων⁵. Ἀξιοσημεῖωτο, ἐπίσης, εἶναι ὅτι οἱ Σαγῖνοι, μολονότι δὲν υπῆρξαν ὑποτελεῖς οὔτε τῶν Βυζαντινῶν οὔτε τῶν Λαζῶν, εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸ Χριστιανισμό, ἐνῶ τοὺς ἱερεῖς τους τοὺς χειροτονοῦσαν οἱ ἐπίσκοποι τῶν Λαζῶν⁶.

Ὁ ρόλος πὺ ἐπαιξε ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου στὶς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μετὰ τὴν περσικὴ αὐτοκρατορία, γίνεται σαφέστερος στὴν περίπτωση τῶν Ἰβήρων. Οἱ Ἰβηρες πὺ εἶχαν πρὸ πολλοῦ δεχθεῖ τὸν χριστιανισμό, μολονότι πολιτικὰ ἦσαν ὑποτεταγμένοι στοὺς Πέρσες⁷, ἔβλεπαν στὸ

1. Π. Πολάκη, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ κόσμος τῶν βαρβάρων* Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (1953), σελ. 482-483. Ὑξάιρεση ἀποτέλεσαν οἱ Μισιμιανοὶ ἐναντίον τῶν ὁποίων πραγματοποιήθηκε στὰ 554 κάποια βυζαντινὴ ἐκστρατεία. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι μετὰ τὴν ἡττα τους οἱ ἀπεσταλμένοι τους στὸν βυζαντινὸ διοικητὴ τὸν παρεκάλεσαν νὰ μὴν ἐξοντώσει τὴ φυλὴ τους, ὑπενθυμίζοντάς του ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ (Bury, ὁ.π., σελ. 462-466).

2. Γι' αὐτὴ τὴν πρακτικὴ του ὁ Προκόπιος ἄσκησε ὀξύτατη κριτικὴ στὸν Ἰουστινιανὸ ἰδιαίτερα γιὰ τὶς συνεχεῖς προσφορὰς χρημάτων στοὺς Οὐννους (3, Ἀνέκδοτα, ἔκδ. Haury, Λιψία 1964, σελ. 71).

3. Σωτήριχος δὲ ὁ στρατηγὸς αὐτίκα εἶχετο τῆς πορείας ἐφ' ἧπερ καὶ ἑσταλτο. Χρυσίον γὰρ ἐκ βασιλέως ἐκόμιζεν, ἐφ' ᾧ τοῖς προσοίκοις βαρβάροις κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν διάνεμοι, εἰθισμένον γε τοῦτο ἐκ πλείστον καὶ ἂν ἔτος γιγνόμενον (Ἀγαθίας, σελ. 103). Πρβλ. Diehl, ὁ.π., σελ. 181.

4. Προκόπιος 2, σελ. 495-496.—Ἀγαθίας, σελ. 104.

5. Bury, ὁ.π., σελ. 463.

6. ...λέγουσι μὲν οὖν ὡς κατὰ τοὺς Τραϊανοῦ τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος χρόνους κατάλογοι Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἐνταῦθά τε καὶ μέχρι ἐς Λαζοὺς καὶ Σαγίνας ἱδρυντο. Τὰ δὲ νῦν ἄνθρωποι ἐνταῦθα οἰκοῦσιν οὔτε τοῦ Ῥωμαίων οὔτε τοῦ Λαζῶν βασιλέως κατήκοοι ὄντες, πλὴν γε δὴ ὅτι Χριστιανοὶ οὖσιν οἱ Λαζῶν ἐπίσκοποι τοὺς ἱερεῖς καθίστανται σφίσι. (Προκόπιος 2, σελ. 493).

7. Ἰβηρες, οἳ ἐν τῇ Ἀσία οἰκοῦσι, πρὸς αὐταῖς πονταῖς Κασπίαις ἱδρυνταὶ πύλαις, αἵπερ αὐτοῖς εἴτε πρὸς βορρᾶν ἄνεμον. καὶ αὐτῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἐχομένη πρὸς τὰς ἡλίου δυσμὰς Λαζικὴ ἐστίν, ἐν δεξιᾷ δὲ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον τὰ Περσῶν ἔθνη. οὗτος ὁ λεὼς Χριστιανοὶ τε εἰσι καὶ τὰ νόμιμα τῆς δόξης φυλάσσουσι ταύτης πάντων μάλιστα ἀνθρώπων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κατήκοοι μέντοι ἐκ παλαιοῦ τοῦ Περσῶν βασιλέως τυγχάνουσιν ὄντες. (Προκόπιος 1, σελ. 56). Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Σωζόμενος (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, Βερολίνο 1960, σελ. 59-61) καὶ Σωκράτης (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία PG 67, στ. 129, 132 καὶ 133) ἀναφέρουν ὅτι οἱ Ἰβηρες εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντί-

πρόσωπο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα τὸν φυσικό τους προστάτη. Ἡ ἀμφιλεγόμενη στάση τους ἀπέναντι στὴν περσικὴ αὐτοκρατορία καὶ ἡ ὑποψία γιὰ ἐνδεχόμενη ἀποστασία τους στὸ Βυζάντιο ἐπιβάλλουν στὸν Καβάδην τὴν ἄμεση λήψη μέτρων γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς ἐπικυριαρχίας του ἐπὶ τῆς Ἰβηρίας. Τὸ 524 ἀπευθύνει στοὺς Ἰβηρες διαταγὴ νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν Χριστιανισμό καὶ νὰ υἱοθετήσουν τὴ θρησκεία του. Ἡ ἀντίδραση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Χριστιανῶν Ἰβήρων ὑπῆρξε ἄμεση. Ὁ βασιλιάς Γουργένης προσφεύγει στὸν Ἰουστίνου καὶ τοῦ ζητᾷ διαβεβαιώσεις ὅτι οἱ βυζαντινοὶ δὲν θὰ ἐγκαταλείψουν ποτὲ τοὺς Ἰβηρες στὶς διαθέσεις τῶν Περσῶν¹. Ἡ ἄμεση ἀνταπόκριση τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὴν ἀποστολὴ στρατευμάτων γιὰ ἐνίσχυση τῶν ἰβηρικῶν δυνάμεων προκάλεσε τὸν ἰβηρο-περσικὸ πόλεμο ποὺ ἔληξε μὲ τὴν ἡττα τῶν Ἰβήρων καὶ τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια τῆς ἀνεξαρτησίας τους. Ὁ Γουργένης μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν πολυπληθὴ ἀκολουθία του κατέφυγαν γιὰ προστασία στὴν Κωνσταντινούπολη². Μὲ τὴν ἀπόλυτη ὑπαγωγὴ τους ὑπὸ τὴν περσικὴ ἐπικυριαρχία οἱ Ἰβηρες ἔχασαν τὸ δικαίωμα ποὺ εἶχαν νὰ ἐκλέγουν οἱ ἴδιοι τὸ βασιλιά τους³.

Ὡστόσο, λίγα χρόνια ἀργότερα κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ θὰ ἐπιχειρήσουν νὰ ἐνθρονήσουν τὸ βασιλιά τῆς ἐπιλογῆς τους, ὀνόματι Ζαμαναρζὸ ὁ ὁποῖος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Γουργένης, θὰ προσφύγει γιὰ ὑποστήριξη στὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως συνέβαινε μὲ ὅλους τοὺς ἄλλοι βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες ποὺ προσέφευγαν στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ζητήσουν τὴ φιλία τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἡ ὑποδοχὴ του ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ ζεῦγος καὶ τὴ βυζαντινὴ αὐλὴ ὑπῆρξε λαμπρὴ. Παρὰ τὴ θερμὴ ὑποστήριξη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ προσπάθεια τοῦ Ζαμαναρζοῦ, ὅπως ἄλλοτε τοῦ Γουργέ-

νου. Γιὰ τὶς ἀπαρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Ἰβηρία βλ. P. Peeters, *Les débuts du christianisme en Georgie d'après les sources hagiographiques*, An. Boll. 50 (1932), σελ. 5-58 καὶ Πατούρα, ὅ.π., σελ. 216-217.— Γενικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰβήρων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. D. M. Lang, *The Georgians*, Λονδίνου 1966.

1. Τότε δὲ αὐτοὺς ἤθελε Καβάδης ἐς τὰ νόμιμα τῆς αὐτοῦ δόξης βιάζεσθαι καὶ αὐτῶν τῷ βασιλεῖ Γουργένῃ ἐπέστελλε τά τε ἄλλα ποιεῖν ἢ Πέρσαι νομίζουσι καὶ τοὺς νεκροὺς τῇ γῇ ὡς ἡκιστα κρύπτειν, ἀλλ' ὅρσις τε ὕπτειν καὶ κυσὶν ἅπαντας, διὸ δὴ Γουργένης προσχωρεῖν Ἰουστίνῳ βασιλεῖ ἤθελε τά τε πιστὰ ἡξίον λαβεῖν, ὡς οὐποτε Ἰβήρας καταπροήσονται Πέρσαις Ῥωμαῖοι. (Προκόπιος 1, σελ. 56). Πρβλ. Vasiliev, ὅ.π., σελ. 270 καὶ Κατερίνας Συνέλλη, *Οἱ διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου καὶ Περσίας ἕως τὸν στ' αἰῶνα*, Ἀθήνα 1986, σελ. 114.

2. Λεπτομέρειες γιὰ τὸν ἰβηροπερσικὸ πόλεμο βλ. Προκόπιος 1, σελ. 56-58 καὶ Vasiliev, ὅ.π., 270-272 — Μὲ τὴν «ἀπέραντο εἰρήνην» τοῦ 532 ἡ Ἰβηρία παρέμενε στὴν ἐπικυριαρχία τῶν Περσῶν, ἐνῶ στοὺς Ἰβηρες φυγάδες τῆς Κωνσταντινούπολης δινόταν ἡ δυνατότητα νὰ ἐπιλέξουν ἂν θὰ παρέμεναν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἢ θὰ ἐπέστρεφαν στὴ χώρα τους. (βλ. Συνέλλη, ὅ.π., σελ. 116).

3. Προκόπιος 1, σελ. 285.

νη, απέτυχε και στο έζις οι Πέρσες επέβαλαν στους Ίβηρες τὸν βασιλιά τῆς ἐπιλογῆς τους¹.

Μολονότι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσις ἡ βυζαντινὴ διπλωματία δὲν μπόρεσε νὰ θέσει ὑπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχό της τὴν Ἰβηρία, ὥστόσο ἀσκοῦσε πάνω της κάποια ἐπιρροή, πού ὁπωσδήποτε ἐνοχλοῦσε τοὺς Πέρσες. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἄρνησις τῶν Ἰβήρων νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Χριστιανισμό —παράγων πού προσδιόριζε τὴν ἰδεολογικὴ τους ἐξάρτησις ἀπὸ τὸ Βυζάντιο— καὶ ἡ ἀπροκάλυπτη προτίμησός τους στὸ πρόσωπο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἦταν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού τοὺς καθιστοῦσαν συμμάχους ἀμφιλεγόμενους καὶ ἐν πολλοῖς ἐπικίνδυνους.

2. Ἀβασγοί, Τζάνοι

Οἱ προσπάθειες πού κατέβαλαν τὸν 6ο αἰῶνα οἱ βυζαντινὲς ἀρχές καὶ ἡ βυζαντινὴ διπλωματία γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ προσέγγισις ἢ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου δὲν περιορίστηκαν μόνο σ' ἐκείνους πού εἶχαν ὡς τότε δεχθεῖ κάποια ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπιρροή ἀπὸ τὸ Βυζάντιο· ἐπεκτάθηκαν καὶ σὲ ἄλλα πιὸ ξένα ἔθνη, τὰ ὁποῖα σὲ πιθανὴν συμμαχία τους μὲ τοὺς Πέρσες (ἡ διπλωματία της ὡς γνωστὸν ἐκινεῖτο στὴν ἴδια κατεύθυνση) ἢ μὲ τὶς αὐτόνομες πολεμικὲς δραστηριότητές τους θὰ ἔθεταν σὲ κίνδυνο τὰ βορειοανατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Ἀβασγοὶ καὶ οἱ Τζάνοι δὲν ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ εὐρὺ πρόγραμμα ἰδεολογικῆς τουλάχιστον ὑποταγῆς βαρβαρικῶν λαῶν πού μὲ ἐπιτυχία συνέλαβε καὶ ἐφάρμοσε ὁ Ἰουστινιανός². Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις οἱ συνθῆκες εἶχαν ὠριμάσει ἀφοῦ, ὅπως ἀναπτύξαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε εὐρέως διαδοθεῖ στὰ «ἑμορὰ» τοὺς ἔθνη. Ἡ Ἀβασγία, ὑποτελὴς τῆς Λαζικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία τὴ χωρίζε ἡ χώρα τῶν Ἀφιλίων, ἐκτεινόταν στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ διοικεῖτο ἀπὸ δύο τοπικοὺς ἄρχοντες. Οἱ κάτοικοί της παρὰ τὴ γειτνιάσή τους μὲ τοὺς χριστιανοὺς Λαζοὺς καὶ Ἀφιλίους παρέμεναν μέχρι τὸν 6ο αἰῶνα ξένοι πρὸς τὸ Χριστιανισμό, πιστοὶ στὰ εἰδῶλα³. Οἱ σχέσεις τους μὲ τὸ Βυζάντιο ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστι-

1. Μαλάλας, σελ. 429 καὶ Θεοφάνης σελ. 216.—Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 271, Bury, ὁ.π., σελ. 469.—Diehl, ὁ.π., σελ. 384.—Ο W. Allen, *A History of the Georgian People*, Λονδίνο 1932 (ἀνατύπωση 1971), τοποθετεῖ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ζαμαναρζοῦ στὴν Κωνσταντινούπολιν στὰ 527.

2. Εὐρὺ πρόγραμμα διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ ἱεραποστολὲς ἐφαρμόστηκε κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα κυρίως στὴν Ἀφρικὴ καὶ νότια Ἀραβία. Βλ. Aug. Audouin, *La diffusion du christianisme en Afrique, au sud des territoires soumis à Rome, après le Ve siècle*, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Comptes rendus des séances de l'année 1942), σελ. 202-216.—L. Duchesne, *Les missions chrétiennes au sud de l'Empire romain*, Mélanges d'Archéologie et d'histoire XVIe année 1896, σελ. 79-122.

3. A. Kollautz, *Abasgen*, Reallexikon der Byzantinistik τόμ. Α', σελ. 27.

νιανοῦ, περιορίζονταν, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές, στὸ ἐμπόριο εὐνούχων, τοὺς ὁποίους οἱ εὐγενεῖς καὶ ἄρχοντες τῆς χώρας προωθοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη ἔναντι ὑψηλῆς ἀμοιβῆς. ...καὶ ἀπ' αὐτοῦ τῶν ἐν Ῥωμαίοις εὐνούχων οἱ πλεῖστοι καὶ οὐχ ἥκιστα ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτῇ γένος Ἀβασγοὶ ἐτύγγανον ὄντες, σχολιάζει ὁ Προκόπιος, καὶ συνεχίζει ἐπὶ τούτου δὲ Ἰουστινιανοῦ βασιλεύοντος ἅπαντα Ἀβασγοῖς ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον τετύχηκε μεταμπίχεσθαι, τὰ τε γὰρ χριστιανῶν δόγματα εἴλοντο καὶ αὐτοῖς Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τῶν τινα ἐκ παλατίου εὐνούχων στείλας, Ἀβασγὸν γένος, Εὐφρατᾶν ὄνομα, τοῖς αὐτῶν βασιλεῦσι διαοργιστὴν ἀπέειπε μηδένα τὸ λοιπὸν ἐν τούτῳ τῷ ἔθνει τὴν ἀρρενωπίαν ἀποφιλοῦσθαι σιδήρῳ βιαζομένης τῆς φύσεως¹. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἀβασγῶν πιστεύεται ὅτι πραγματοποιήθηκε γύρω στὰ 543-546 καὶ εἶχε ἄμεσα ἀποτελέσματα². Οἱ Ἀβασγοὶ ἄκουσαν ἄσμενοι τὰ νέα ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καὶ παίρνοντας θάρρος ἀπὸ τὴ μεσολάβησή του τὸ ἔργο τοῦτο, τὸν εὐνοουχισμὸ δηλ. τῶν παιδιῶν τους, σθένει παντὶ διεκώλυνον³.

Ἡ περίπτωσις τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἀβασγῶν, καθὼς περιγράφεται μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια ἀπὸ τὸν Προκόπιο, δείχνει πόσο ἡ εὐέλικτη βυζαντινὴ διπλωματία λειτούργησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔξυπνα καὶ ἀποτελεσματικά. Ἡ προσεκτικὴ διερεύνησις τῶν δυνατῶν τρόπων προσέγγισις ἑνὸς ξένου πρὸς τὸ Βυζάντιο λαοῦ ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους διπλωμάτες καὶ τοὺς ἀνεπίσημους «πράκτορες» (κυρίως ἐμπόρους) ἀποτελοῦσε βασικὴ προϋπόθεσις γιὰ τὴν μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ἐπέμβαση τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν σὲ ξένη χώρα.

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωσις ἡ σὲ εὐρεῖα κλίμακα διαδεδομένη πρακτικὴ τοῦ εὐνοουχισμοῦ τῶν παιδιῶν, γνωστὴ στὸ Βυζάντιο καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριό τους, εἶχε προκαλέσει μεγάλη δυσἀρέσκεια στοὺς κόλπους τῶν κατοίκων ...ἐδεδίει γὰρ αὐτῶν [Ἀβασγῶν] ἕκαστος μὴ ποτε παιδίον πατρὸς εὐπρεποῦς γένηται⁴. Ἡ εὐκαιρία γιὰ ἐπέμβαση τῆς αὐτοκρατορίας στὰ πράγματα τῶν Ἀβασγῶν ἦταν μοναδική. Ἡ ἐπιχείρησις τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοὺς συνοδεύθηκε ἀπὸ τὴν αὐστηρὴν πρὸς τοὺς ἄρχοντες ἐντολὴ μέσω τοῦ Εὐφρατᾶ, γιὰ ἀπαγόρευσις τοῦ εὐνοουχισμοῦ. Ἡ λήψις αὐτοῦ τοῦ μέτρου γιὰ τὴν ἐπίλυσις ἑνὸς σοβαροῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἦταν φυσικὸ νὰ καταστήσει πειστικότερους τοὺς βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους γιὰ τὸν ἀνθρωπιστικὸ χαρακτήρα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εὐκολότερη τὴν ἐποδοχὴν του κυρίως ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λαό. Ἐπίσης, ὁ Ἰουστινιανός, κατὰ τὴ συνήθη σὲ τέτοιες περιπτώσεις πρακτικὴν του, γιὰ νὰ διευκολύνει τοὺς πιστοὺς Ἀβασγοὺς στὴν ἄσκησις τῶν θρησκευτικῶν τους καθη-

1. Προκόπιος 2, σελ. 499.— Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδ. Bidez - Parmentier, Λονδίνο 1964, σελ. 170.

2. Βλ. Rubin, ὁ.π., σελ. 348-349.— Burg, ὁ.π., σελ. 444.— Πολάκη, ὁ.π., σελ. 483 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 22α.

3. Προκόπιος 2, σελ. 500.

4. Στὸ ἴδιον, σελ. 500.

κόντων καὶ γιὰ νὰ δώσει τὴν εὐκαιρία σὲ ἄλλους ἄπιστους ἀκόμη νὰ προσηλυτιστοῦν ἔδρυσε ἐκκλησίαι ἀφιερωμένην στὴ Θεοτόκο καὶ ἔστειλε ἱερεῖς μὲ σκοπὸ ἅπαντα αὐτοὺς ἤθῃ τῶν χριστιανῶν ἐκδιδάσκεσθαι¹.

Οἱ ἐλπίδες ὅμως τῶν Ἀβασγῶν ὅτι θὰ ζήσουν ἐλεύθεροι μετὰ τὴν καθάρσιν, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, τῶν τυράννων-βασιλέων τους, ἐπρόκειτο σύντομα νὰ διαψευστοῦν. Τὸ ἔργο τῆς θρησκευτικῆς προπαγάνδας ἀκολούθησε ἡ στρατιωτικὴ κατοχὴ μὲ τὴν ἀποστολὴ βυζαντινῶν στρατιωτικῶν φρουρῶν καὶ μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀνάγκης διοίκησης καὶ προστασίας τῆς χώρας. Οἱ Ἀβασγοί, δεισαντες μὴ Ῥωμαίων δοῦλοι τὸ λοιπὸν ἔσονται, ...καὶ ἐς ἀγαθῶν ἐκπεπτωκότες ἀπόγνωσιν τὰ πρότερον δόξαντα σφίσι μοχθηρὰ εἶναι τῶν ἐπιγενομένων ἅτε πονηροτέρων ὄντων, ἐπαναστατοῦν, ἐκλέγουν νέους βασιλεῖς (τὸν Ὀφίτη καὶ τὸν Σκεπαρνᾶ) καὶ προσφεύγουν στὴν προστασίαν τῆς Περσίας². Στὴν ἀποστασία καὶ στὶς κινήσεις τῶν Ἀβασγῶν μὲ σκοπὸ νὰ μείνουν ἐλεύθεροι, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπάντησε μὲ ἐκστρατεία ἐναντίον τους ὑπὸ τὸν Βέσσα, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀβασγοὶ ἠττήθηκαν κατὰ κράτος καὶ ἡ χώρα τους, κατὰ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου, κατέστη ἔρημος³.

Ἡ ἀντίδρασις τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὴν ἀποστασία τῶν Ἀβασγῶν ἀντανაკλᾷ σαφέστατα τὴν πολιτικὴ διάστασι τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους καὶ προδίδει τὶς προθέσεις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Οἱ στρατιωτικὲς τοῦ ἐπιχειρήσεις καὶ ἡ ἀδίστακτὴ συμπεριφορὰ τῶν στρατηγῶν τοῦ ἀπέναντι στοὺς ἤδη ἐκχριστιανισθέντες Ἀβασγοὺς ἀποκαλύπτουν τοὺς καθαρὰ πολιτικούς του στόχους ποὺ δὲν ἦταν ἄλλοι παρὰ ἡ ὑποταγὴ τῆς Ἀβασγίας καὶ ἐνδεχομένως ἡ ἐνσωμάτωσὴ τῆς στὴν αὐτοκρατορίαν. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν του, λοιπόν, νὰ τὴν καθυποτάξῃ μὲ εἰρηνικὸ τρόπο (μολονότι τὸ ἐγχείρημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους πέτυχε) δὲν δίστασε νὰ ἐπιτύχῃ τὸ στόχο του μὲ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων.

Τὴν ἀντίθετη ἀκριβῶς ὁδὸ ἀκολούθησε ὁ Ἰουστινιανὸς στὴν περίπτωσιν τῶν Τζάνων⁴· πρῶτα τοὺς ὑπέταξε στρατιωτικὰ καὶ στὴ συνέχεια προέβη στὸν ἐκχριστιανισμό τους. Οἱ Τζάνοι ζοῦσαν σὲ μιὰ ἀπρόσιτη περιοχὴ τοῦ Καυκάσου νοτιοανατολικά τῆς Μαύρης Θάλασσας ἀνάμεσα στὴ Λαζική καὶ τὴν

1. Στὸ Ἰδιό, σελ. 500 καὶ Εὐάγριος, σελ. 170.

2. Προκόπιος 2, σελ. 526-527 (Haury).

3. Λεπτομερὴ περιγραφὴ τῆς βυζαντινῆς ἐκστρατείας στὴ χώρα τῶν Ἀβασγῶν καὶ τῶν γεγονότων ποὺ διαδραματίστηκαν μέχρι τὸ τέλος τοῦ πολέμου βλ. στὸν Προκόπιον 2, σελ. 527-530.—Πρβλ. Rubin, ὅ.π., σελ. 349-350 καὶ Burg, ὅ.π., σελ. 444-446. Ὁ Burg (σελ. 446) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀβασγοὶ δὲν ἐξαφανίστηκαν παντελῶς, ὅπως ὑπονοεῖ ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ ἐμφανίζονται πάλι στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας 150 περίπου χρόνια ἀργότερα στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄.

4. Ὁ Bryer, *Some notes on the Laz and Tsan*, ὅ.π., σελ. 174, διατείνεται ὅτι οἱ Λαζοὶ καὶ οἱ Τζάνοι εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος λαὸς ἢ τουλάχιστον ὅτι οἱ Τζάνοι εἶναι λαζικὴ φυλὴ.

Ἀρμενία¹. Ὁ Προκόπιος τοὺς περιγράφει ὡς ἐξῆς: αὐτόνομοι μὲν Τζάνοι ἐκ παλαιοῦ καὶ ἀναρχοὶ ὄκουν, θηριώδη τινὰ βιοτὴν ἔχοντες θεοὺς μὲν τὰ τε ἄλσῃ καὶ ὄρεσι καὶ ἄλλα ἅττα ζῶα ἡγούμενοί τε καὶ σέβοντες, ἐν ὅρεσι δὲ οὐρανομηκεσί τε καὶ ἀμφιλαφέσι τὸν πάντα αἰῶνα δίαιταν ἔχοντες, γῆν δὲ οὐδαμῇ γεωργοῦντες, ἀλλὰ ληστεύοντες τε καὶ τοῖς φωρίοις ἀεὶ ἀποζῶντες...². Γίνεται φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἄγρια εἰδωλολατρικὴ φυλὴ, τελείως ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν πολιτισμένο κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, λόγῳ τῶν εἰδικῶν γεωγραφικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ζοῦσε. Ἡ ἀδυναμία νὰ καλλιεργήσουν τὴ γῆ τους καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐπιβίωση καθιστοῦσαν τοὺς Τζάνους ἐχθροὺς ἐπικίνδυνους γιὰ τὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ προέβαιναν συχνὰ σὲ ληστρικές ἐπιδρομὰς καὶ ἐρημώσεις «ὁμόρων» τοὺς περιοχῶν³. Γύρω στὰ 506, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιδρομὴ τῶν Τζάνων στὸν Πόντο, οἱ Βυζαντινοὶ ὑποχρεώθηκαν νὰ τοὺς καταβάλουν ἐτήσιο φόρο μὲ τὸν ὅρο νὰ σταματήσουν τίς ἐπιδρομὰς τους στὸ Βυζάντιο⁴. Ἐκεῖνοι ὅμως παραβιάζοντας τὴ συμφωνία καὶ ἐπιорκοῦντες —ἀπροσδόκηταί τε ἐμπίπτοντες ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐκακούργουν οὐκ Ἀρμενίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς αὐτῶν ἐχομένους Ῥωμαίους μέχρι εἰς θάλασσαν. Καὶ μολονότι συχνὰ ἡττῶντο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλώσιμοι παντάπασιν οὐκ ἐγίνοντο χωρίων ἰσχύι⁵.

Ὁ πρωτόγονος, λοιπόν, τρόπος ζωῆς τους, ἡ ἀπομόνωσή τους, καὶ οἱ ἐχθρικές τους μόνο σχέσεις μὲ τὴν αὐτοκρατορία (μέχρι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται ἄλλη ἐπαφὴ μὲ τὸ Βυζάντιο παρὰ μόνον οἱ ληστρικές ἐπιδρομὰς τους) καθιστοῦν ἀδύνατη τὴν προσέγγισή τους μὲ εἰρηνικὰ μέσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρὰ τὴν ἀντίθετη συνήθως πρακτικὴ του καταφεύγει στὴ βίαιη ὑποταγὴ τους μὲ τὴ χρῆση τῶν ὅπλων.

Οἱ Τζάνοι, ἀφοῦ ὑποτάχθηκαν ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Τζίττα, τὴν δόξαν ἐπὶ τὸ εὐσεβὲς αὐτίκα μετέθεντο ἅπαντες Χριστιανοὶ γεγεννημένοι, τὴν τε δίαιταν ἐπὶ

1. Προκόπιος 1, σελ. 77 — Ὁ Ἀγαθίας (σελ. 174) ἀναφέρει ἀκόμη ἓνα στοιχεῖο στὸν γεωγραφικὸ προσδιορισμὸ τῆς Τζανικῆς, προσθέτοντας ὅτι οἱ Τζάνοι οἰκοῦσι τὰ πρὸς νότον ἄνεμον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὑπὸ Τραπεζοῦντα τὴν πόλιν. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ διαφαίνεται ἡ δυνατότητά τους γιὰ πρόσβαση στὶς βυζαντινὲς κτήσεις τοῦ Πόντου. Ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Τζανικῆς κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἀργότερα ἐπιχειρεῖ ὁ B r y e r, *Some notes on the Laz and Tzan*, σελ. 161-168.

2. Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 95-96

3. ...ληστεῖαις μὲν χρώμενοι ἐς τοὺς περιοίκους Ῥωμαίους, δίαιταν δὲ σκληρὰν ὑπερφρονῶς ἔχοντες καὶ τοῖς φωρίοις ἀεὶ ἀποζῶντες, οὐ γάρ τι ἐς βρωσιν αὐτοῖς ἀγαθὸν ἢ γῆ ἔφερε. (Προκόπιος 1, σελ. 77). — Πρβλ. D i e h l, ὁ.π., σελ. 385. — Π ο λ ἄ κ η, ὁ.π., σελ. 485 καὶ E n g e l h a r d t, ὁ.π., σελ. 23.

4. διὸ δὴ αὐτοῖς χρυσίον τακτὸν ἀνὰ πᾶν ἔτος ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐπεμπεν, ἵψ' ὃ δὴ μίποτε λήισονται τὰ ἐκείνη χωρία. (Προκόπιος 1, σελ. 77-78). — Πρβλ. E. S t e i n, *Histoire du Bas-Empire* τόμ. Β', Παρίσι 1949, σελ. 105.

5. Προκόπιος 1, σελ. 78.

τὸ ἡμερώτερον μεθηρομόσαντο¹. Ὁ ἐκχριστιανισμός τους ἀμέσως μετὰ τὴν ἥττα καὶ τὴν ὑποταγὴ τους δείχνει ὅτι τὸ βυζαντινὸ στρατὸ ἀκολούθησε στὴ Τζανική καὶ ὁμάδα ἱεραποστόλων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία θὰ ἔπαιζε μεγαλύτερο ἴσως ρόλο ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ ὑποταγὴ τους στὴν παγίωση καὶ σταθεροποίηση τῆς σχέσης τους μὲ τὸ Βυζάντιο. Γιὰ ἓνα λαὸ σὰν τοὺς Τζάνους, ἄγριο καὶ φιλοπόλεμο, δὲν ἀρκοῦσε μόνο ἡ στρατιωτικὴ κατοχή· ἡ ἰδεολογικὴ προπαγάνδα θὰ τὸν καθιστοῦσε ἴσως σύμμαχο πιστὸ καὶ ἀφοσιωμένο. Ἀμεση εὐνοϊκὴ συνέπεια γιὰ τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε ἡ στρατολόγηση ἐπίλεκτων στρατιωτῶν μέσα ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν νέων ὑποτελῶν του².

Ὁ Ἰουστινιανός, ὅμως, φοβούμενος μήπως, παρὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ὑποταγὴ τους, ἐπαναλάβουν τὶς ληστρικὲς ἐπιδρομὲς τους, ἀποφάσισε νὰ δημιουργήσῃ στὴ χώρα τους τέτοιες προϋποθέσεις πού ὅχι μόνο θὰ καθιστοῦσαν ἀδιαμφισβήτητὴ τὴν ἐπικυριαρχία του, ἀλλὰ θὰ συνέβαλαν καὶ στὴν οὐσιαστικὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς διαβίωσής τους. Σαφὴ εἰκόνα τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου πού πραγματοποιοῦσε ὁ Ἰουστινιανὸς στὴ χώρα τῶν Τζάνων μᾶς παρέχει ὁ Προκόπιος μὲ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «περὶ κτισμάτων» ἔργο του: *Δύσοδος ἦν ἡ Τζανικὴ λίαν καὶ ἄφιππος ὁλως, κορημοῖς τε πανταχόθεν καὶ χώροις περικεκλεισμένη ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ὑλώδεσιν, ἥπερ μοι εἴρηται καὶ ἀπ' αὐτοῦ Τζάνοις ἐπιμίνυσθαι τοῖς πλησιοχώροις ἀμήχανον ἦν, ἀλλὰ κατὰ μόνας ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀπηγριωμένοι θηρίων τρόπον τὴν δίαίταν εἶχον. Τὰ τοίνυν δένδρα ἐκτεμὼν ἅπαντα, οἷσπερ τὰς ὁδοὺς ξυνέβαινε ξυμποδίζεσθαι, καὶ τὰς ἐκεῖνη δυσχωρίας μεθαρμοσάμενος, εὐπετεῖς τε αὐτὰς καὶ ἱππασίμους καταστησάμενος, ἐπιμίνυσθαι αὐτοὺς κατὰ ταῦτα τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ προσχωρεῖν τῇ ὁμίλῃ τῶν πλησιοχώρων πεποίηκεν. ἔπειτα δὲ αὐτοῖς ἐκκλησίαν ἐν χωρίῳ Σχαμαλινίχων καλουμένῳ δειμάμενος, ἱερᾶσθαι τε διεπράξατο καὶ μυστηρίων μεταλαμβάνειν λιταῖς τε τὸν θεὸν ἱλεοῦσθαι, καὶ τὰ ἄλλα ἐξοσιοῦσθαι, συνιέντες ὡς ἄνθρωποι εἶεν. καὶ φρουρία δὲ οἰκοδομησάμενος πανταχόθι τῆς χώρας φρουρούς τε ἐνταῦθα Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἰδρυσάμενος βεβαιότατα, Τζάνοις ἐς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὰς ἐπιμιξίας ἀκωλύτως πεποίηκεν... καὶ συνεχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν φρουρίων³.*

Τὸ ἐνδιαφέρον του, λοιπόν, ἐπικεντρώνεται στὴ διάνοιξη δρόμων ὡς κίνητρο γιὰ ἐμπορικὲς συναλλαγὰς μὲ τοὺς «προσείκους» τους λαούς, στὴ μετατροπὴ τῆς ἄγονης γῆς τους σὲ καλλιεργήσιμη, στὴν ἱδρυση ἐκκλησίας γιὰ

1. Ὁ.π., σελ. 78 καὶ Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 96. Τὸ ὄνομα τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ ἀναγράφεται στὸ «Ὑπὲρ Πολέμων» ὡς Σίττας καὶ στὸ «*Περὶ Κτισμάτων*» ὡς Τζίττας.

2. Προκόπιος 4, σελ. 78.

3. Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 96-97.—Πρβλ. B r y e r, *Some notes on the Laz and Tzan*, σελ. 161.

τις θρησκευτικές τους ανάγκες, αλλά πρὸ παντὸς στὴν πανταχόθι τῆς χώρας ἀνέγερση φρουρίων. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὴν κατασκευὴ πολλῶν φρουρίων σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἰδρυση μιᾶς μόνο ἐκκλησίας, διαφαίνεται ἡ πρόθεση τοῦ αὐτοκράτορα νὰ κάνει ἔντονη τὴ στρατιωτικὴ, κυρίως, παρουσία τοῦ Βυζαντίου στοὺς νέους ὑποτελεῖς του καὶ νὰ τοὺς θυμίζει ὅτι «δὲν εἶναι μόνο ὁ Χριστιανισμὸς ποὺ τοὺς συνδέει μὲ τὸν αὐτοκράτορα»¹.

Κατὰ συνέπεια, ἐκεῖνο ποὺ κυρίως ἐνδιέφερε τὸν Ἰουστινιανό, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν Ἀβασγῶν, δὲν ἦταν τόσο ὁ ἐκχριστιανισμὸς καὶ ἐκπολιτισμὸς τῆς βάρβαρης φυλῆς τῶν Τζάνων ὅσο ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ὑποταγὴ τους, γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ὁποίας, βέβαια, χρησιμοποίησε καὶ εἰρηνικὰ μέσα, ὅπως ἦταν ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς. Ὅπως δὲ κατὰφερε ἡ αὐτοκρατορία μὲ τὴ στρατιωτικὴ ὑποταγὴ καὶ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἀβασγῶν καὶ τῶν Τζάνων νὰ ὑπαγάγει στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς δὺο ἀκόμη ἐπικίνδυνους βαρβαρικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου².

3. Οὐνοί, Ἑρουλοί, Γότθοι

Ἐνας ἄλλος λαὸς τοῦ Καυκάσου ποὺ γνώρισε τὸν Χριστιανισμὸ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα ἦταν οἱ Οὐνοί. Μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι χαρακτηρίζουν διάφορες βαρβαρικὲς φυλὲς τῆς περιοχῆς, ποὺ βέβαια δὲν ταυτίζονται μεταξὺ τους, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς κοινῆς καταγωγῆς³. Ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν οἱ Σάβειροι Οὐνοί καὶ οἱ Οὐνοί τοῦ Βοσπόρου γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν ὁποίων, ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές, ἔγινε παρέμβαση τόσο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς ἀρχές.

Οἱ Σάβειροι ζοῦσαν βόρεια τοῦ Καυκάσου, σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ ἐκτεινόταν ἀνάμεσα στὸν Εὐξείνιο Πόντο καὶ τὴν Κασπία Θάλασσα⁴. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία μποροῦσαν νὰ περνοῦν τὶς Κάσπιες Πύλες —ἐφόσον ζοῦσαν πίσω ἀπ' αὐτὲς— καὶ νὰ εἰσβάλουν στὴ Λαζική καὶ τὴν Ἰβηρία τοὺς καθιστοῦσε ἐχθροὶ

1. H.- G. B e c k, *Christliche Mission und Politische Propaganda im Byzantinischen Reich*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo, XIV, La conversione a christianesimo nell'Europa dell'alto medioevo, Spoleto 14.4-20.4.1966, Σπολέτο 1967, σελ. 665-666.— E n g e l h a r d t, ὁ.π., σελ. 24.

2. Στὴν περίπτωση τῶν Τζάνων ἡ προσπάθεια τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε μόνιμα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἐπανεμφανίσθηκαν μὲ ληστρικὲς ἐπιδρομὲς 30 χρόνια ἀργότερα (558) καὶ χρειάστηκε νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τους καὶ νὰ τοὺς ὑποτάξει ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος, ὁμόφυλός τους, καὶ γνώστης τῶν προβλημάτων τῆς Τζανικῆς. (Ἀ γ α θ ί α ς, σελ. 164, καὶ S t e i n, ὁ.π., σελ. 516).

3. Βλ. G. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*, τόμ. Β', Βερολίνο 1958, σελ. 231-237.

4. Τοῦ ἴδιου, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', Βερολίνο 1958, σελ. 67-69.— V a s i l i e v, ὁ.π., σελ. 314, 316.

ἐπικίνδυνο τόσο γιὰ τὸ Βυζάντιο ὅσο καὶ γιὰ τὴν περσικὴ αὐτοκρατορία. Εἶναι ἀλήθεια, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Vasiliev, ὅτι ἡ διαφύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν, «was the most essential point in political relations» μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου, τῆς Περσίας, τῆς Λαζικῆς καὶ τῆς Ἰβηρίας¹. Μέχρι τὸ 562 ἡ φύλαξη καὶ ὁχύρωση τοῦ στρατηγικοῦ αὐτοῦ σημείου ἀποτελέσσε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα θέματα τῶν διπλωματικῶν σχέσεων Περσίας-Βυζαντίου ἀφοῦ ἦταν «σημεῖο-κλειδί, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνονταν καὶ στὸ ὁποῖο μπορούσαν νὰ ἀποκρουστοῦν σχετικὰ εὐκόλα οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς ποὺ ἀπειλοῦσαν σὲ ἴδιο βαθμὸ σχεδὸν τὰ ἐδάφη καὶ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν»². Μιὰ ἀπὸ τὶς καταστρεπτικότερες ἐπιδρομὲς τῶν Σαβείρων σὲ βυζαντινὰ ἐδάφη ὑπῆρξε ἐκείνη τοῦ 515 κατὰ τὴν ὁποία προσέβαλαν τὶς ἐπαρχίες τοῦ Πόντου καὶ ἐρήμωσαν τὴν Καππαδοκίαν³.

Ἡ στρατηγικὴ θέση ποὺ κατεῖχαν καὶ ἡ δυνατότητά τους νὰ περνοῦν εὐκόλα, ὅπως προαναφέρθηκε, τὶς Κάσπιες Πύλες, προσδιόριζαν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὶς δύο αὐτοκρατορίες τῆς ἐποχῆς, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν περσικὴ. Ἡ συμμαχία τους πότε μὲ τὴ μιὰ καὶ πότε μὲ τὴν ἄλλή ἦταν συγκυριακὴ, ἀσταθὴς καὶ πάντα ἀμφιλεγόμενη. Ἐπιβεβαίωση τῶν παραπάνω ἀποτελεῖ ἡ περικοπὴ ἀπὸ τὴν «Ἱστορίαν» τοῦ Ἀγαθία μὲ τὴν ἐξῆς περιγραφή: τοῦτο γὰρ τὸ γένος μέγιστόν γε ἐστὶ καὶ πολυάνθρωπον φιλοπόλεμόν τε ἐς τὰ μάλιστα καὶ ἀρπαλέον καὶ οἷον δὴ οὖν αἰετὴν τὴν ἀθναίαν ἐφίεσθαι ἐπιτρέχειν⁴ μισθοῦ τε ἕνεκα μόνον καὶ τῆς ἐπὶ τῇ λείᾳ ἐλπίδος νῦν μὲν τούτοις, νῦν δὲ ἐκείνοις, νῦν δὲ ἄλλω τῷ ξυμμαχεῖν καὶ ξυνδιακινδυνεύειν ἐς τὴν ἀνταντία μεταβαλλόμενον πολλάκις μὲν γὰρ τοῖς Ῥωμαίοις, πολλάκις δὲ τοῖς Πέρσας κατ' ἀλλήλων παραταττομένοις ξυνήσαντο τοὺς ἀγῶνας, ἐν ὀλίγῳ τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐφ' ἑκατέρους τραπέντες καὶ μισθαργήσαντες⁵. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς διπρόσωπης καὶ προδοτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Σαβείρων ἀποτελεῖ ἡ περίπτωσις τοῦ Οὐννοῦ ἡγεμόνα Ζίλγιβι, ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶχε κἀναι ἐνορκὴ συμφωνία γιὰ συμμαχίαν μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς μὲ ἀντάλλαγμα δῶρα πολλὰ καὶ σύνταξιν, δὲν δίστασε σύντομα καὶ συγκυριακὰ νὰ περάσει στὸ ἄλλο στρατόπεδο, δηλ. στοὺς Πέρσας, καὶ νὰ στραφεῖ ἐναντίον τῶν πρώτων. Ἡ στάσις τους, ὅμως, ὑπῆρξε τόσο ἀναξιόπιστη, ὥστε, ὅταν ὁ Ἰουστίνος πληροφόρησε τὸν Καβάδην γιὰ τὴν προηγηθεῖσα συμφωνία τοῦ Ζίλγιβι μὲ τὸ Βυζάντιο, ἐκεῖνος ὠργίσθη... καὶ ἐφόρνευσεν αὐτόν, ὑπονοήσας ὅτι δόλῳ ἦλθε πρὸς αὐτόν⁵.

1. Ο.π., σελ. 346.

2. Συνέλη, ὁ.π., σελ. 99-124. Ἡ συγγραφέας ἀναλύει μὲ λεπτομέρειες τὸ πρόβλημα τῶν Κασπίων Πυλῶν καὶ τὴν τελικὴ διευθέτησή του στὰ πλαίσια τῶν διπλωματικῶν σχέσεων Βυζαντίου-Περσίας.

3. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 316.

4. Ἀγαθίας, σελ. 139.

5. Μάλαλας, σελ. 414-415.— Πασχάλιο Χρονικό, σελ. 615-616 ὅπου ὁ Οὐννος ἡγεμόνας ἀναφέρεται ὡς Ζίλγιβις.

Τομή στις σχέσεις Βυζαντίου-Σαβείρων Ούννων αποτελεί ὁ προσηλυτισμός τους στὴ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ μάλιστα στὸ μονοφυσιτισμό, μολονότι δὲν ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τῆς πολιτείας, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας. Σ' ἓνα παράρτημα (supplément) τοῦ συριακοῦ χρονικοῦ τοῦ Ζαχαρία Ρήτορος περιέχονται ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Σαβείρων Οὔννων¹. Κατὰ τὸν συγγραφέα, τοῦ ὁποίου, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ἡ πηγὴ ἦταν προφορική, ὁ Θεόκλητος (Kardust), ἐπίσκοπος τοῦ Arran τῆς Καυκάσιος Ἀλβανίας², μὲ ἀφορμὴ ἓνα ὄνειρο πῆγε στὴ χώρα τῶν Σαβείρων Οὔννων, γιὰ νὰ διδάξει τὸ Χριστιανισμό. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Θεόκλητου καὶ τῶν ἐπτὰ ἱεραποστόλων ποὺ τὸν συνόδευαν, εἶχε, ὅπως σημειώνει ἡ πηγὴ μας, ἄμεσα ἀποτελέσματα. Ἀφοῦ βάπτισε πρῶτα τοὺς ρωμαίους αἰχμαλώτους ποὺ εἶχαν πωληθεῖ στοὺς Σαβείρους ἀπὸ τοὺς Πέρσες μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 504³, ἐπιδόθηκε στὴ συνέχεια στὸν ἐκχριστιανισμό τῶν ἰδίων τῶν βαρβάρων, ἐνῶ παράλληλα μετέφρασε στὴ γλῶσσα τους τὴν Ἀγία Γραφή, γιὰ νὰ καταστήσει εὐκολότερη τὴ διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάμεσά τους. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν πηγὴ μας, βρέθηκε στὴ χώρα τῶν Σαβείρων καὶ ὁ Πατρίκιος Πρόβος, ἐπικεφαλῆς πρεσβείας ποὺ εἶχε ἀποστείλει ἐκεῖ ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Ὁ βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος «ἄνδρας πιστὸς καὶ εὐαίσθητος», ἐντυπωσιασμένος ἀπ' ὅσα ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶδε, ἔσπευσε νὰ ἐνημερώσει γι' αὐτὰ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἀμέσως ἐντολὴ νὰ σταλοῦν στὴ χώρα τῶν Σαβείρων ἀπὸ τίς πλησιέστερες βυζαντινὲς πόλεις ζῶα φορτωμένα μὲ κρασί, λάδι, ψωμὶ καὶ ἱερὰ σκεύη⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρονολόγηση τῶν πιὸ πάνω γεγονότων, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ μετὰ ἀπὸ συσχετισμὸ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων συγκλίνουν στὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σαβείρων πραγματοποιήθηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α'⁵. Τὴν ἄποψη αὕτη ἐνισχύουν μὲ τὴν ταύτιση τῆς παρούσας πρεσβείας τοῦ Πρόβου μὲ ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Προκό-

1. A. Ahrens - G. Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, Λιψία 1899, σελ. 254-255 καὶ F. J. Hamilton - E. W. Brooks, *The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylène*, Λονδίνο 1899, σελ. 330-331.— Πρβλ. N. Pigulevskaya, *Note sur les relations de Byzance et des Huns au VIe siècle*, RESEE 7 (1969), σελ. 199-203.

2. Οἱ Ἀλβανοί, ὅπως καὶ οἱ γείτονές τους Ἰβηρες, εἶχαν δεχθεῖ τὸ χριστιανισμό ἀπὸ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες· βλ. Peeters, ὁ.π., σελ. 18-25. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἀπαρχὴς τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ τὸν Ἀρμένιο ἱεραπόστολο Μεσρόπιο (Mesrop) βλ. ἐπίσης P. Peeters, *Jérémie, évêque de l'Ibérie perse (431)*, An. Boll. 51 (1933), σελ. 26-33.

3. Rubin, ὁ.π., σελ. 262 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 163.

4. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.— Πρβλ. Pigulevskaya, ὁ.π., σελ. 202 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 163.

5. Βλ. Rubin, ὁ.π., σελ. 262-263.— Pigulevskaya, ὁ.π., σελ. 202.— Engelhardt, ὁ.π., σελ. 164.

πιο, ή όποία στά 527¹ μετέβη στη χώρα τών Ούννων, με σκοπό τή στρατολόγηση ανθρώπινου δυναμικοῦ γιά βοήθεια στόν πόλεμο τών 'Ιβήρων κατά τών Περσών². 'Ανεξάρτητα από τήν ταύτιση ή μή τών δύο πρεσβειών, ή ταυτόχρονη παρουσία τοῦ Πρόβου στη χώρα τών Σαβείρων μαζί με τοὺς 'Αλβανοὺς ἱεραποστόλους καί ή ἐσπευσμένη ἀποστολή ὑλικῆς βοήθειας ἀπό τόν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα δικαιολογοῦν, νομίζουμε, τήν ἀπόψη τοῦ B. Rubin ὅτι στήν περίπτωση τών Σαβείρων, ὑπῆρξε ἀμοιβαία συνεργασία Κράτους καί 'Εκκλησίας ὡς πρὸς τή διαδικασία τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους (azı vermuten ist in Anbetracht der Zusammenarbeit Zwischen Staat und Kirche Zumindest eine gewisse gegenseitige Abstimmung der Aktionen)³. 'Εκείνη τήν ἐποχή τὸ δίκτυο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἦταν τόσο καλὰ ἀπλωμένο ὥστε ἦταν ἀδύνατο μιὰ αὐτόνομη, ἔστω, πρωτοβουλία παρέμβασης σὲ ξένο λαὸ τῆς 'Εκκλησίας νὰ μὴν ἔρθει σύντομα σὲ γνώση τών βυζαντινῶν ἀρχῶν⁴. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἐξάλλου, τὸ γεγονός ὅτι ἐπικεφαλῆς τῆς πρεσβείας ποὺ ἔφθασε στη χώρα τών Σαβείρων, γιά νὰ συνδράμει τήν προσπάθεια τῆς μονοφυστικῆς ἀλβανικῆς 'Εκκλησίας, ἐτέθη ὁ μονοφυσίτης ἀνεψιὸς τοῦ 'Αναστασίου Πρόβου⁵. 'Η συνεργασία ὁμοθρήσκων θὰ ἦταν ἀρμονικότερη καί τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ αὐτὴ ἀσφαλῶς καλύτερα.

Ὁ Θεόκλητος ἔμεινε καί ἐργάστηκε στη χώρα τών Ούννων 14 χρόνια. Τὸν

1. Προκόπιος 1, σελ. 56-57.

2. Engelhardt, ὁ.π., σελ. 164 'Ὅσῳ πιστεύουμε πὺς δὲν πρόκειται γιά τὴν ἴδια πρεσβεία, δεδομένου ὅτι ὁ Προκόπιος ἀναφέρεται σαφῶς στοὺς Ούννους τοῦ Βοσπόρου καί ὄχι στοὺς Σαβείρους, (ὁ δε ταῦτά τε αὐτῷ ξὺν προθυμίᾳ πολλῇ ἐδίδοι καὶ Πρόβον τὸν 'Αναστασίον τοῦ βεβασιλευκότος ἀδελφιδοῦν, ἄνδρα Πατρικίον, ξὺν χρήμασι πολλοῖς ἐς Βόσπορον ἔπεμψεν, ἐφ' ᾧ στρατεύμα Ούννων χρήμασιν ἀναπείσας 'Ιβηροὺς πέμψῃ ἐς σιμαχίαν. Προκόπιος 1, σελ. 56).

3. Rubin, ὁ.π., σελ. 261-262.

4. Νὰ θυμίσουμε ὅτι λίγα χρόνια νωρίτερα (524), ὁ 'Ιουστῖνος εἶχε κάνει ἀνάλογη παρέμβαση στὸ θρησκευτικὸ πόλεμο Αἰθιόπων -'Ομηριτῶν καί εἶχε ὑποστηρίξει θερμὰ τὴ μονοφυστικὴ μάλιστα 'Εκκλησία τῆς 'Αλεξανδρείας καί τὸ μονοφυσίτη βασιλιά τῆς Αἰθιοπίας Kaleb ('Ελεσβᾶ) στὸν ἀγῶνα τοὺς ἐναντίον τοῦ 'Ιουδαίου βασιλιά τών 'Ομηριτῶν dhu Nuwas (βλ. Μαρτύριο 'Αρέθα, PG 115, στ 1249-1290 καί V Christides, *The Himyarite-Ethiopian War and the Ethiopian Occupation of South Arabia in the Acts of Gregentius* (ca. 530 A D), *Annales d'Ethiopie* 9 (1972), σελ. 115-116.

5. Βλ. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τόμ 2, Καϊμπριτζ 1980, σελ. 912-913. Συνήθη πρακτικὴ τῆς ἐξωτερικῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἀποτελοῦσε ή ὑποστήριξη ὁποιοῦδήποτε χριστιανικοῦ δόγματος θὰ συνέβαλε στήν προσπάθεια ἰδεολογικῆς καί πολιτιστικῆς προσέγγισης ξένων λαῶν. Στὴν ἐποχὴ τών αὐτοκρατόρων 'Ιουστίνου καί 'Ιουστινιανοῦ μεγάλη ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα εἶχε ἀναπτύξει ή μονοφυστικὴ ἐκκλησία μετὰ τὴ θερμὴ πάντα συμπαράσταση τών ὀρθόδοξων αὐτοκρατόρων (χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς εὐρείας διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τὴ μονοφυστικὴ 'Εκκλησία ἀποτελοῦν οἱ περιπτώσεις τῆς Νουβίας καί Νότις 'Αραβίας).

διαδέχθηκε ως επίσκοπος ο Ἀρμένιος Μακάριος (Μακ), καλὰ, ὥπως ἀπέδειξε στὴ συνέχεια, προετοιμασμένος γιὰ νὰ συνεχίσει καὶ νὰ προωθήσει τὸ ἔργο τοῦ προκατόχου του¹. Ὁ Μακάριος ἱδρυσε ἐκκλησίες μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες προσπάθησε νὰ ὀργανώσει τοὺς νομάδες, ἐνῶ παράλληλα εἰσήγαγε στὴ χώρα τοὺς τὴ γεωργία. Προσπάθησε νὰ πείσει τοὺς Οὐννοὺς νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ νομαδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ τὶς μετακινήσεις ἀπὸ τὸν ἓνα τόπο στὸν ἄλλο, καὶ μὲ πυρήνα τὶς ἐκκλησίες νὰ δημιουργήσουν κάποιες σταθερὲς κοινότητες. Οἱ πρίγκηπες γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν λαῶν, ἐκκληκτοὶ μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς νεωτερισμοὺς, ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ τὸν προσκαλέσουν καὶ στὴ χώρα τοὺς².

Ἡ ἱεραποστολὴ στὴ χώρα τῶν Σαβείρων εἶναι πολὺ σημαντικὴ καὶ ἰδιόμορφη, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ δράση τῶν δύο ἱεραποστόλων καὶ τῆς ομάδας τοὺς δὲν περιορίστηκε μόνο στὸ καθαρὰ ὀρησκευτικὸ πεδίο, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε στὸ πολιτιστικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ μὲ τὴ δημιουργία γραφῆς καὶ τὴ μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου στὴ γλώσσα τοὺς, μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς γεωργίας, μὲ τὶς προσπάθειες νὰ πείσουν τοὺς νομάδες ν' ἀποκτήσουν μόνιμη ἐγκατάσταση καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση³. Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι οἱ ἱεραπόστολοι Θεόκλητος καὶ Μακάριος εἶχαν σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τοῦ ἔργου τοὺς, τὴν ὑποστήριξη τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, κυρίως γιὰ τὶς πολιτικὲς προοπτικὲς ποὺ ἀνοίγονταν γιὰ τὸ Βυζάντιο ἀπὸ μιὰ πιθανὴ ὑποταγὴ, συμμαχία ἢ ἀκόμη καὶ ἀπλὴ ὑπαγωγὴ τῶν Σαβείρων στὴν ἰδεολογικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς του. Ἄς ὑπενθυμίσουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴ σπουδαία ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως θέση ποὺ κατεῖχαν οἱ Οὐννοὶ καὶ τὴ δυνατότητά τοὺς νὰ περνοῦν μὲ εὐχέρεια τὶς Κάσπιες Πύλες. Μὲ τὴν προσέγγισή τοὺς ἡ αὐτοκρατορία ἔχει μόνο θὰ περιόριζε τὶς ἐπιθετικὲς τοὺς διαθέσεις στίς ἐπαρχίες της, ἀλλὰ θὰ μπορούσε ἀκόμη μὲ τοὺς κατάλληλους διπλωματικοὺς χειρισμοὺς νὰ τοὺς στρέψει ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Μιὰ πληροφορία ἀπὸ τὸν Μαλάλα (ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη) φαίνεται νὰ δικαιώνει τὶς προσπάθειες καὶ τὶς προσδοκίες τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Χρονογράφος ἀναφέρει ὅτι τὸ 528, τὸν πρῶτο δηλ. χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, *προσερῶν Ῥωμαίοις ῥήγισσα ἐκ τῶν Σαβείρων Οὐννων, γυνὴ τις ἀνδρεία καὶ πλήθει καὶ φρονήσει, ὀνόματι Βῶα, χήρα, ἔχουσα δὲ μικροὺς υἱοὺς δύο καὶ ὑπ' αὐτὴν χιλιάδας ἑκατόν. ἥτις ἐδυνάστευσε τῶν Οὐννικῶν μερῶν μετὰ τὴν τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς Βλὰχ ἀποβίωσιν*⁴. Ὁ Ἰουστινιανὸς σύμ-

1. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.— Πρβλ. Pigulevskaya, ὁ.π., σελ. 202-203.

2. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.

3. Ἀνάλογες προσπάθειες πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς παρέμβασης παράλληλα μὲ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγιναν καὶ σὲ ἄλλους λαοὺς, στοὺς ὁποῖους ἤδη ἀναφερθήκαμε (π.χ. Ἀβασγοί, Τζάνοι), ἔχει ὅμως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.

4. Μαλάλας, σελ. 430-431.— Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175.— Diehl, ὁ.π., σελ. 383-384.— Brownig, ὁ.π., σελ. 161.

φωνα μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ἐφαρμόζοντας τὴ γνωστὴ κατὰ τὴν ὑποδοχὴ ξένων ἡγεμόνων τακτικὴ του, δέχθηκε τὴν βασίλισσα Βῶα μὲ πολλὰς τιμὰς καὶ προσφέροντάς της δῶρα πολλὰ, βασιλικὴ ἐνδυμασία, ἀσημένια σκεύη καὶ χρήματα τὴν ἔπεισε νὰ στραφεῖ ἐναντίον δύο ἄλλων Οὐννων ἡγεμόνων¹, ποὺ εἶχαν τότε συμμαχήσει μὲ τὸν Καβάδην καὶ διέκειντο ἐχθρικὰ πρὸς τὸ Βυζάντιο. Ἡ Βῶα ἀνταποκρίθηκε στὸ αἶτημα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐστράφη ἐναντίον τῶν δύο ὁμοεθνῶν της φυλάρχων, τοὺς νίκησε καὶ τοὺς συνέλαβε, στέλλοντας μάλιστα τὸν ἕνα δέσμιον στὸν Ἰουστινιανό². Ἡ ἄφιξη τῆς Βῶας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ φιλικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργήθηκε κατὰ τὴν ὑποδοχὴ της καὶ ἡ προθυμία της νὰ στραφεῖ, κατόπιν προτροπῆς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐναντίον τῶν δύο ὁμοφύλων της ἡγεμόνων, συμμάχων τοῦ Καβάδην, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ σὰν συνέπεια τοῦ ἐκ-χριστιανισμοῦ, μέρους τουλάχιστον τῶν Σαβείρων, καὶ τῶν εἰρηνικῶν σχέσεων ποὺ καλλιεργήθηκαν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸν ἴδιο χρόνο φθάνει στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ ἕνας ἄλλος Οὐννος ἡγεμόνας ὀνόματι Γρώδ, ὁ ὁποῖος ζητᾷ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ νὰ βαπτιστεῖ. Ἀπὸ τὸ Μαλάλα καὶ μεταγενέστερους χρονογράφους ποὺ καταγράφουν τὸ γεγονός, πληροφορούμεθα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν βασιλῆα τῶν Οὐννων ποὺ κατοικοῦν στὴν Κριμαία, κοντὰ στὴν πόλη Βόσπορο³. Λίγο νωρίτερα, ἀπὸ τοὺς Οὐννους τοῦ Βοσπόρου εἶχε ζητήσῃ στρατιωτικὴ βοήθεια ὁ Ἰουστίνος Α' μέσω τοῦ Πατρικίου Πρόβου, γιὰ τὸν πόλεμο τῶν Ἰβήρων ἐναντίον τῶν Περσῶν⁴. Ἡ προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα νὰ καταστήσῃ συμμάχους τοὺς Οὐννους τῆς Κριμαίας, προσφέροντάς τους χρήματα ἀπέτυχε⁵. Ὡστόσο, φαίνεται πὼς αὐτὸ τὸ οὐννικὸ φῶλο δὲν ἦταν ξένο καὶ ἀπολύτως ἐχθρικὸ πρὸς τὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ στὴν πόλη Βόσπορο εἶχαν πρὸ πολλοῦ ἀναπτυχθεῖ ἐμπορικὲς συναλλαγές Βυζαντινῶν καὶ Οὐννων⁶. Ὁ Βόσπορος, ποὺ προηγουμένως ἦταν αὐτόνομος, περιῆλθε κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ Ἰουστίνου Α' στὴ βυζαντινὴ κυριαρχία⁷. Μαζὶ μὲ τὴ Χερσώνα λειτουργοῦσαν ὡς «πύργοι ἐλέγχου» τῶν κι-

1. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Μαλάλα καὶ σὲ ἄλλους Οὐννους βασιλεῖς δείχνει πὼς οἱ Σάβειροι ἦσαν διαιρεμένοι σὲ μικρότερες φυλὰς μὲ τοπικοὺς ἡγεμόνες, γεγονός ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Ζαχαρία Ρήτορα ὅταν μνημονεύει τὴν προσφυγὴ στὸν ἱεραπόστολο Μακάριο πολλῶν βαρβάρων ρηγάδων γειτονικῶν περιοχῶν.

2. Μαλάλας, σελ. 431.

3. *Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ χρόνῳ καὶ ὁ πλησίον Βοσπόρου ῥῆξ τῶν Οὐννων ὀνόματι Γρώδ προσερχόμενος αὐτῷ βασιλεῖ, καὶ ἦλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐφωτίσθη.* (Μαλάλας, σελ. 431). Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175 καὶ Κεδρηνός 1, σελ. 644-645 (ἐκδ. Βόννης). Ὡς σημειωθεῖ ὅτι στὸ Θεοφάνη τὸ ὄνομα τοῦ Οὐννου ἡγεμόνα συναντᾶται ὡς «Γορδᾶς».

4. Προκόπιος 1, σελ. 56. Βλ. πρὸ πάντων, σελ. 423, σημ. 2.

5. Στὸ ἴδιο, σελ. 57.

6. Βλ. Μαλάλας, σελ. 432 καὶ Θεοφάνης, σελ. 176.

7. Προκόπιος 1, σελ. 57.

νήσεων τῶν βορειότερων βαρβαρικῶν λαῶν, ἐνῶ ἀποτελοῦσαν παράλληλα καὶ σπουδαῖα ἐμπορικά καὶ διαμετακομιστικὰ κέντρα τῶν βυζαντινῶν καὶ ξένων προϊόντων¹.

Φαίνεται πὼς ἡ ἐπαφὴ Βυζαντινῶν καὶ Οὐννων, μέσω τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν στὴν πόλιν τοῦ Βοσπόρου, διευκόλυνε τὸ ἔργο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ποὺ κατάφερε νὰ πείσει ἕναν ἀκόμη ξένο ἡγεμόνα νὰ ἔρθει στὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὸ αἶτημα μάλιστα νὰ γίνεῖ Χριστιανός. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδέξατο εἰς φῶτισμα τὸν βάρβαρο ἡγεμόνα καὶ πολλὰ χαρισάμενος αὐτῷ ἀπέλυσεν αὐτὸν εἰς τὴν ἰδίαν χώραν εἰς τὸ φυλάττειν τὰ Ῥωμαϊκὰ καὶ τὴν Βόσπορον...². Προσδίδοντας στὴ θρησκευτικὴ πράξιν τῆς βάπτισης τὴν πολιτικο-ιδεολογικὴ τῆς διάστασιν καθίσταται ὁ ἴδιος ἀνάδοχος τοῦ Οὐννου βασιλιά, καὶ προσφέροντάς του πολλὰ δῶρα, τοῦ ἐμπιστεύεται τὴ φύλαξιν τῶν ρωμαϊκῶν κτήσεων καὶ τῆς πόλεως τοῦ Βοσπόρου. Παράλληλα στέλνει στὸ Βόσπορο στρατὸ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἑνὸς Τριβούνου.

Ἐνθουσιασμένος ὁ Γρώδ, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν στὴ χώρα τοῦ ἀφηγήθηκε στὸν ἀδελφὸ τοῦ Μοῦγελ τὰ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ περὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ του. Ἀκόμη μὲ τὸ ζῆλο καὶ τὸ πάθος τοῦ νεοφώτιστου ἔσπευσε νὰ καταστρέψει τὰ ἀγάλματα τῶν δικῶν τοὺς θεῶν καὶ νὰ διαδώσῃ τὸ χριστιανισμὸ στὶς τάξεις τοῦ λαοῦ του. Αὐτὸ ἐξόργισε τοὺς ἱερεῖς τῶν Οὐννων, οἱ ὅποιοι σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Μοῦγελ ἀνέτρεψαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Γρώδ, ἀνακηρύσσοντας βασιλιά τὸν ἀδελφὸ τοῦ. Καὶ γιὰ νὰ μὴ γίνεῃ αὐτὸ ἀντιληπτὸ στὸ Βυζάντιο σκότωσαν καὶ τὴ βυζαντινὴ φρουρὰ τῆς πόλεως τοῦ Βοσπόρου. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἄργησε νὰ πληροφορηθεῖ τὰ γεγονότα τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀντέδρασε ἀστραπιαῖα. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τοῦ κατάφεραν δυνατὸ χτύπημα στοὺς ἐξεγερθέντες Οὐννους καὶ ἀποκατέστησαν τὴν τάξιν στὸν Βόσπορον³. Ἐξάλλου, στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς ἀμυντικῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπισκεύασε τὰ τεῖχη τῆς Χερσῶνας καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀνήγειρε «ἐκ καινῆς» δύο ἀκόμη φρούρια⁴.

Ἡ ἀποστολὴ, λοιπόν, στρατοῦ καὶ στόλου στὴν Κριμαία ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως στὴν περίπτωσιν τῶν

1. Βλ. Stein, ὁ.π., σελ. 63-64 καὶ B. Bury, ὁ.π., σελ. 310-311.

2. Μαλάλας, σελ. 431.— Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175.

3. Μαλάλας, σελ. 432 καὶ Θεοφάνης, σελ. 176. Ἐχει διατυπωθεῖ ἡ ἂποψη ὅτι ἦταν ἡ μοναδικὴ φορὰ ποὺ τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα γιὰ νὰ φθάσουν στὸ Βόσπορον διέσχισαν τὰ παράλια τῆς Οὐκρανίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας. (Engelhardt, ὁ.π., σελ. 87).

4. Καὶ μὴν καὶ Βοσπόρον καὶ χερσῶνος πόλεων, αἵπερ κατὰ τὴν ἐκείνη ἀκτὴν ἐπιθαλασσίδια μετὰ λίμνην τε τὴν Μαιώτιδα καὶ τοὺς Ταύρους καὶ Ταυροσκύθας ἐν ἐσχάτῳ οἰκοῦνται τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, πεπονηκότα παντάπασιν τὰ τεῖχη εἰρῶν ἐς μέγα τι κάλλους τε καὶ ἀσφαλείας κατεστήσατο χοῦμα. ἔνθα δὴ καὶ φρούρια πεποιήται τό τε Ἀλυσίου καλούμενον καὶ τὸ ἐν Γορζονβίταις (Πρόκπιος 4, σελ. 100-101).— Πρβλ. Stein, ὁ.π., σελ. 304-305.

Ἀβασγῶν, ἔτσι καὶ τώρα, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς εἰρηνικῆς ὑποταγῆς τῶν Οὐννων τοῦ Βοσπόρου μέσω τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, δὲν δίστασε νὰ καταφύγει στὰ ὅπλα. Μὲ μιὰ δυναμικὴ στρατιωτικὴ παρέμβαση κατέπνιξε τὴν ἐπανάσταση τῶν Οὐννων καὶ ἐδραίωσε τὴν κυριαρχία του στὴν Κριμαία¹.

Ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν βορειο-ανατολικῶν λαῶν ποὺ ἐκχριστιανίστηκαν τὸν 6ο αἰῶνα δὲν μποροῦν νὰ ἐξαιρεθοῦν οἱ Ἑρουλοὶ, μολονότι δὲν συμπεριλαμβάνονται στὴν ὁμάδα τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου, ἀλλὰ σ' ἐκείνη τοῦ Δούναβη². Οἱ Ἑρουλοὶ, φύλο γερμανικό, ἔδρασαν στὴν περιοχὴ τοῦ Δούναβη κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, ἐπιχειρώντας ληστρικὲς ἐπιδρομὲς στὶς ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Θράκης εἴτε αὐτόνομα εἴτε σὲ συμμαχία μὲ ἄλλους³. Γύρω στὰ 512 ὁ Ἀναστάσιος, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς γιὰ ἔνταξη βαρβαρικῶν φύλων στὸ βυζαντινὸ στρατό, δέχεται μεγάλο τμήμα τῶν Ἑρούλων στὴν αὐτοκρατορία μετὰ τὴν ἧττα τους ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους καὶ τοὺς ἐγκαθιστᾷ ἐς τὰ ἐν Ἰλλυριοῖς χωρία (πιθανῶς βόρεια τοῦ ποταμοῦ Σάβα)⁴.

Γιὰ τὴν παραπέρα τύχη τους καὶ γιὰ τίς σχέσεις τους μὲ τὴν αὐτοκρατορία ὁ Προκόπιος ἀναφέρει: *ἐπεὶ δὲ Ἰουστινιανὸς τὴν βασιλείαν παρέλαβε, χώρα τε ἀγαθὴ καὶ ἄλλοις χρήμασιν αὐτοὺς [Ἑρούλους] δωρησάμενος, ἐταιρίζεσθαι τε παντελῶς ἴσχυσε καὶ Χριστιανὸς γενέσθαι ἅπαντας ἔπεισε, διόπερ τὴν δίκαιαν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μεταβαλόντες τοῖς χριστιανῶν νόμοις ἐπὶ πλεῖστον προσχωρεῖν ἔγνωσαν, καὶ Ῥωμαίοις κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν τὰ πολλὰ ἐπὶ τοὺς πολεμίους ξυντάσσονται*⁵. Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μαθαίνουμε ὅτι οἱ Ἑρουλοὶ προηγούμενως, ὅταν δηλ. ζοῦσαν βόρεια τοῦ Δούναβη, ἦσαν εἰδωλόλατρες πολυθεῖστες καὶ τιμοῦσαν τοὺς θεοὺς τους μὲ ἀνθρώπινες θυσίες⁶. Μετὰ τὴν ἐγκα-

1. Ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες δείχνουν ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐπεκτάθηκε μέχρι τὴ χερσόνησο Taman. (βλ. Engelhardt, ὁπ., σελ. 87, σημ. 4).

2. Θεωρήσαμε σκόπιμη τὴν ἔνταξή τους σ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα γιὰ δύο λόγους: α) γιατί εἶναι ὁ μοναδικός, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, λαὸς τοῦ Δούναβη ποὺ τὸν 6ο αἰῶνα ἀσπάσθηκε τὸν χριστιανισμό ὁμαδικὰ καὶ β) γιατί ὁ μαζικός ἐκχριστιανισμὸς τους πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴ βάπτιση τοῦ βασιλιά τους Γρέπη στὴν Κωνσταντινούπολη κάτω ἀπὸ συνθήκες καὶ μὲ προοπτικὲς ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἤδη περιγράψαμε στὴν περίπτωση τοῦ Τζάθιου καὶ τοῦ Γρώδ.

3. Βλ. Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα, ἔκδ. L. Mendelsohn, Λιψία 1963, σελ. 30.

4. Προκόπιος 2, σελ. 212-215. — Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σελ. 170. — Πρβλ. Σοφίας Πατούρα, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας (4ος-6ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 335.

5. Προκόπιος 2, σελ. 213. — Στὸν ὁμαδικὸ ἐκχριστιανισμό τῶν Ἑρούλων ἀναφέρεται καὶ ὁ Εὐάγριος (σελ. 170) μὲ τὴν ἐξῆς φράση: *φιλοφρονηθέντες, [Ἑρουλοὶ] ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρήμασι μεγάλοις αὐτοὺς δωρησάμενον, πασσοὶ Χριστιανοὶ γενόμενοι καὶ τὴν δίκαιαν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μετέβαλον*.

6. Ἑρουλοὶ ὑπὲρ μὲν Ἱστρον ποταμὸν ἐκ παλαιοῦ ὄκοντες πολλὰ τινα νομίζοντες

τάστασή τους σὲ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, ἀσπάζονται ὁμαδικὰ τὸ χριστιανισμό, συμμαχοῦν μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὑπηρετοῦν στὸ βυζαντινὸ στρατὸ μὲ ἀντάλλαγμα τὴν προσφορὰ εὐφορῆς γῆς καὶ πολλῶν χρημάτων. Δὲν θὰ μποροῦσε, πράγματι, ἓνας βαρβαρικὸς λαὸς νὰ συμβιώσει εἰρηνικὰ μὲ πληθυσμούς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ καταστεῖ «ἀκίνδυνος» σύμμαχός της, ἂν δὲν μετέβαλε τρόπο ζωῆς καὶ δὲν ἀπέβαλε τὰ ἄγρια ἥθη του. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπέβλεπε ἡ προσφορὰ εὐφορῆς γῆς γιὰ καλλιέργεια καὶ ἡ διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ μέσα στὶς τάξεις τους, μέθοδοι γνωστὲς καὶ ἀποτελεσματικὲς στὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μὲ ξένους λαούς.

Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ Προκόπιου καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Εὐάγριου στὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἑρούλων λείπει ἡ πληροφόρηση ὡς πρὸς τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθήθηκε γιὰ τὴν πραγματοποίησή του. Τὸ κενὸ αὐτὸ ἔρχεται νὰ καλύψει ὁ Μαλάλας στὴ Χρονογραφία του καὶ ἄλλες μεταγενέστερες πηγές ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ ἐκεῖνον. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγές μας, τοῦ ὁμαδικοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἑρούλων προηγήθηκε ἡ βάπτισις τοῦ βασιλιᾶ τους Γρέπη. Τὸ 528, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία φθάνουν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα διάφοροι βάρβαροι ἡγεμόνες (Γρώδ, Βῶα κ.ἄ.), ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποδέχεται καὶ τὸν βασιλιᾶ τῶν Ἑρούλων, Γρέπη, συνοδευόμενο ἀπὸ συγκλητικούς καὶ μέλη τῆς οἰκογενείας του¹. Παραθέτουμε αὐτοῦσια τὴν πληροφορία, ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Μαλάλας: *ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ προσερχομένη Ῥωμαίοις ὁ ῥῆξ τῶν Ἑρούλων ὀνόματι Γρέπης καὶ ἦλθεν ἐν Βυζαντίῳ μετὰ ἰδικῆς βοηθείας καὶ προσεκύνησε τὸν βασιλέα Ἰουστινιανὸν καὶ ἤτησεν ἑαυτὸν γενέσθαι χριστιανόν. Καὶ βαπτισθεὶς ἐν ἁγίοις θεοφανίοις ἀνάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο τοῦ ἀχράντου βαπτίσματος ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰουστινιανός· ἐφωτίσθησαν δὲ σὺν αὐτῷ καὶ οἱ συγκλητικοὶ αὐτοῦ καὶ συγγενεῖς αὐτοῦ δώδεκα. Καὶ πολλὰ χαρισάμενος αὐτῷ ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ ὤδενσεν ἐπὶ τὴν ἰδίαν χώραν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ βοηθείας, εἰπόντος αὐτῷ τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὅτι "Ὅταν βουλῇθῶ, δηλῶ σοι"*².

Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, λοιπόν, ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιο σκηνικό. Ὁ Γρέπης ἔρχεται «αὐτόκλητος» στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ ζητᾷ νὰ γίνῃ Χριστιανός. Ὁ Ἰουστινιανὸς γίνεται καὶ πάλι ἀνάδοχος καὶ κατὰ τὸ πρωτόκολλο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας προσφέρει στὸν βάρβαρο ἡγεμόνα πλούσια δῶρα. Μετὰ τὴ βάπτισις καὶ τῶν μελῶν τῆς ἀκολουθίας του καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπιστρέφει στὴ χώρα του ὡς φίλος καὶ ὑποτελὴς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἐπαγγειλάμενος συμμα-

θεῶν ὁμιλον, οὓς δὴ καὶ ἀνθρώπων θησίαις ἰλάσκεσθαι ὅσιον αὐτοῖς ἐδόκει εἶναι. (Π ρ ο - κ ὀ π ι ο ς 2, σελ. 208).

1. Μ α λ ἄ λ α ς σελ. 427.— Θ ε ο φ ἄ ν η ς σελ. 174-175.— Κ ε δ ρ η ν ὀ ς 1, σελ. 643.— Π ρ β λ. D i e h I, ὁ.π., σελ. 406-407.— Π ο λ ἄ κ η, ὁ.π., σελ. 486.— E n g e l - h a r d t, ὁ.π., σελ. 84-85.

2. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 427-428.— Π ρ β λ. Θ ε ο φ ἄ ν η ς, σελ. 174-175.

χεῖν αὐτῷ, ἐν οἷς ἂν βουληθῇ¹. Γίνεται λοιπὸν σαφές ὅτι ὁ ὁμαδικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἑρουλῶν, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλοῦν οἱ συγγραφεῖς Προκόπιος καὶ Εὐάγριος, ἔγινε μετὰ τὴν βάπτισιν τοῦ Γρέπη καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χώραν του. Εἶναι, ἐξάλλου, βέβαιον, μολονότι αὐτὸ δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τῆς πηγῆς μας, ὅτι τὸν Γρέπη καὶ τοὺς Ἑρουλοὺς ἀξιωματοῦχοις ἀκολούθησε κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χώραν τοὺς καὶ ὁμάδα βυζαντινῶν ἱεραποστόλων. Μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν τοις ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς παρεχώρησε καὶ νέα γῆ εἰς τὴν Δακίαν, γύρω ἀπὸ τὴν Σιγγιδόνα καὶ τοὺς αὖξῃσε τὰ ἐτήσια ἐπιδόματα· σὲ ἀντάλλαγμα στρατολόγησε πολυάριθμους στρατιῶτες μέσα ἀπὸ τῆς τάξεις τῶν νέων συμμάχων. Παρόλα ὅμως αὐτὰ οἱ Ἑρουλοὶ δὲν ἀπέφυγαν κάποιες φορὲς τὸν πειρασμὸν νὰ λεηλατήσουν τῆς γειτονικῆς τοὺς βυζαντινῆς ἐπαρχίης καὶ ν' ἀποδειχθῶν ἔτσι σύμμαχοι ἀσταθεῖς καὶ ἀναξιόπιστοι².

Κλείνοντας τὸν κύκλον τῶν βορειο-ανατολικῶν λαῶν ποὺ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα εἶχαν ἀναπτύξει κάποια πολιτικο-θρησκευτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ Βυζάντιον θ' ἀναφερθοῦμε μὲ συντομία στοὺς Γότθους τῆς Κριμαίας, μολονότι οἱ τελευταῖοι ὑπῆρξαν πιστοὶ καὶ σταθεροὶ σύμμαχοι τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ παλαιότερα. Πρόκειται γιὰ τὸν κλάδον ἐκεῖνον τῶν Γότθων, ποὺ ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὸν μεγάλον γερμανικὸ κορμὸ καὶ παρέμεινε εἰς τὴν Κριμαίαν μετὰ τὴν εἰσβολὴν καὶ προέλασιν τῶν Οὐννων πρὸς τὰ δυτικά³. Τὸν 6ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Προκόπιον ἀναφέρονται ὡς *Τετραξίται Γότθοι*, κατοικοῦν κοντὰ εἰς τὴν Μαιώτιδα λίμνην καὶ ἔχουν ὡς κέντρον τοὺς τὴν πόλιν Δόρυ⁴. Ἡ κοινὴ πίστις τοὺς μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Οὐννων εἶναι οἱ δύο βασικοὶ παράγοντες ποὺ ἐπέβαλαν τὴν συμμαχίαν καὶ τὴν φιλίαν τοὺς μὲ τὸ Βυζάντιον.

Ὁ Προκόπιος, ἐνῶ ἀναφέρει ὅτι ἦσαν Χριστιανοί, ἀγνοεῖ τὸ δόγμα τοὺς καὶ μάλιστα διερωτᾶται, ἂν εἶχαν ἢ ὅχι ἀσπασθεῖ τὸν ἀρειανισμόν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα γοτθικὰ φύλα τοῦ Δούναβη⁵. Εἶναι πάντως γνωστὸ ἀπὸ παλαιότερες πηγὰς ὅτι οἱ Γότθοι τῆς Κριμαίας εἶχαν προσηλυτισθεῖ στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος εἶχε χει-

1. Θεοφάνης, σελ. 175 — Πρβλ. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, Λονδίνον 1916, σελ. 141.

2. Προκόπιος 2, σελ. 444. — Πρβλ. Diehl, ὁ.π., 407. — Ὁ Ἀγαθίας ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑρουλοὶ ἀρνοῦνταν νὰ ὑπηρετήσουν ὑπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο στρατηγόν, ἐκτὸς τοῦ Ναρσῆ (σελ. 49-53).

3. Γενικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Γότθων τῆς Κριμαίας βλ. A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Καϊμπριτζ-Μασσαχουσέτη 1936.

4. Προκόπιος 2, σελ. 501-502 καὶ 4, σελ. 101.

5. ...παρὰ δὲ τὸν χρόνον αὐτόν, ὅθεν ἡ τῆς Λίμνης [Μαιώτις] ἐκβολὴ ἀρχεται, Γότθοι οἱ Τετραξίται Καλούμενοι ὠκνηταί, οὐ πολλοὶ ὄντες, οἳ δὴ τὰ χριστιανῶν νόμιμα σιβόμενοι περιστέλλουσιν οὐδενὸς ἦσαν... εἴτε δὲ τῆς Ἀρείου δόξης ἐγένοντό ποτε οἱ Γότθοι οὗτοι, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα Γοτθικά, ἔθνη εἴτε καὶ ἄλλο τι ἀμφὶ τῇ δόξῃ αὐτοῖς ἦσκητο, οὐκ ἔχω ἐπεῖν..., (Προκόπιος 2, σελ. 501).

ροτονήσει και αποστέλλει εκεί τον επίσκοπο Ούνίλα¹. Μετά το θάνατο του Ούνίλα, ο βασιλιάς των Γότθων απευθύνεται ξανά στο Χρυσόστομο για να του στείλει επίσκοπο από την Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να πληρωθεί ή κενή επισκοπική έδρα². Πρέπει να υποθέσουμε ότι η παράδοση της αποστολής επισκόπου στους Γότθους της Κριμαίας από τη βυζαντινή πρωτεύουσα συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες, γιατί όπως αναφέρει ο Προκόπιος κατά το είκοστο πρώτο έτος της βασιλείας του Ίουστινιανού οι Τετραζίτες Γότθοι πρόσβεις τέτταρας ές Βυζάντιον έπεμψαν, επίσκοπον σφίσι τινά δεόμενοι δοῦναι. έπει όστις μὲν αὐτοῖς ιεροῦς ἦν τετελευτήκει οὐ πολλῶ πρότερον, έγνωσαν δὲ ὡς καὶ Ἀβασγοῖς ιερέα βασιλεὺς πέμπειε. καὶ ὁ βυζαντινὸς συγγραφέας συμπληρώνει ότι ὁ Ίουστινιανὸς ἀνταποκρίθηκε προθυμότατα στὸ αἴτημά τους καὶ τοὺς ἀπέστειλε επίσκοπο³.

Ἡ δημιουργία τέτοιων σχέσεων εξάρτησης τῶν ξένων τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου (ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ), πού τεχνέντως καλλιεργοῦσε ἡ βυζαντινὴ θρησκευτικὴ προπαγάνδα, συνέβαλε, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν Γότθων τῆς Κριμαίας στὴν πλήρη πολιτικο-ιδεολογικὴ ὑποταγὴ τους στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία. Εἶναι ἀλήθεια, βέβαια, ὅτι ἡ ἐδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ στὶς τάξεις τῶν Γότθων τῆς Κριμαίας καὶ ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία τους μὲ τὸ Βυζάντιο, βοήθησε οὐσιαστικὰ στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτιστικὴ τους ἐξύψωση· τὰ τε πολέμια ἔργα εἰσιν ἄριστοι τὰ τε ἐς τὴν γεωργίαν αὐτουργοὶ δεξιοί, καὶ φιλοξενώτατοι δε εἴσιν ἀνθρώπων ἀπάντων⁴.

Ἡ ἐπὶ μέρους ἀνάλυση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ ἐνὸς ἐκάστου τῶν περιφερειακῶν λαῶν τοῦ βορειο-ανατολικοῦ συνόρου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἑρούλων τοῦ Δούναβη, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσουμε ὀρισμένες γενικότερες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα.

Τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο αὐτῆς τῆς ἐποχῆς συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν κορυφὴ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Βυζαντίου· ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ἐμφανίζεται ἀπὸ τὶς πηγὲς ἄλλοτε ὡς πρόξενος τῆς ἀποστολῆς (ἐπιχειρεῖ δηλ. μὲ δική του πρωτοβουλία τὸν θρησκευτικὸ προσηλυτισμὸ ξένων λαῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα τῶν Ἀβασγῶν καὶ τῶν Τζάνων), ἄλλοτε ὡς ὁ τελικὸς ἀποδέκτης καὶ διεκπαιρεωτῆς πρωτοβουλιῶν ἱεραποστολῆς πού παίρνουν ξένοι ἡγεμόνες (Γρέπης, Γρώδ, Τζάθιος) καὶ ἄλλοτε πάλι ὡς προστάτης ἤδη ἐκχριστιανισθέντων ξένων ἡγετῶν καὶ διαμεσολαβητῆς στὶς σχέσεις τους μὲ τρίτους (Ἰβηρες). Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τὸ ἔργο του ἐντάσσεται ἀπόλυτα στὰ πλαίσια τῆς ἐξω-

1. Βλ. Πατούρα, *Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ*, σελ. 225.

2. Βλ. Πολάκη, *ὁ.π.*, σελ. 472.

3. Προκόπιος 2, σελ. 501-502.

4. Προκόπιος 4, σελ. 101.

τερικῆς πολιτικῆς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ οἱ στόχοι του εἶναι κατεξοχὴν πολιτικοί¹.

Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σαβείρων Οὐν-νων ποὺ ξεκίνησε μὲ πρωτοβουλία τῆς Ἐκκλησίας (στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς μονοφυσιτικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας). Ὡστόσο καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ ἄμεση θετικὴ ἀντίδραση καὶ ἡ ἐμπρακτὴ συμπαράσταση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα στὸ ἔργο τῶν ἱεραποστολῶν δείχνει ὅτι μόνον τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν Σαβείρων, ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπὸ θρησκευτικὰ κίνητρα ἀπέρρεε, ἀλλὰ δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοια ὅτι ἴσως ἡ πρωτοβουλία τῆς ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας νὰ λήφθηκε μετὰ ἀπὸ κάποια μυστικὴ διπλωματικὴ παρέμβαση τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴ θερμὴ ὑποστήριξη ποὺ παρεῖχαν οἱ ὀρθόδοξοι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες σὲ Ἐκκλησίες ἄλλων δογμάτων (μονοφυσιτικὴ, νεστοριανή κλπ.) στὸ ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας ἱεραποστολικὸ τους ἔργο, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς διωγμοὺς ποὺ ὑφίσταντο γιὰ τὴ δράση τους στὸ ἐσωτερικόν, κάτι ποὺ κάνει ἀκόμη πιὸ ἐμφανεῖς τὶς πολιτικὲς σκοπιμότητες ποὺ ἐπεδίωκε μέσω αὐτῶν ἡ αὐτοκρατορία². Ἐξάλλου, ἡ στενὴ καὶ ἀδιαχώριστη σχέση Θρησκείας καὶ πολιτικῆς, ὅπως ἀπέρρεε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ ιδεολογία, δικαιολογοῦσε καὶ τὴν ἐμπρακτὴ ἀλληλοστήριξή τους μὲ πράξεις καὶ προσπάθειες ποὺ μέσω τῆς ἱεραποστολῆς ἀπέβλεπαν στὴν ἀσφάλεια τῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὴν προστασία τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐδαφῶν. Στὴν συγκεκριμένη περίπτωση κοινὸς στόχος ὅλων τῶν προσπαθειῶν θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς προσέγγισης τῶν λαῶν, στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε, ἦταν νὰ τοὺς καταστήσουν συνεχεῖς βυζαντινοὺς συμμάχους ἢ ὑπηκόους καὶ νὰ ἀναστρίλουν μέσω αὐτῶν τὶς ἐπιθετικὲς διαθέσεις τῶν Περσῶν.

Στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ θρησκευτικοῦ προσηλυτισμοῦ τους καὶ τῆς μέσω αὐτοῦ πολιτικῆς ὑποτέλειάς τους ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀκολούθησε δύο ἀντίθετους δρόμους· ὁ ἓνας ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν κορυφὴ, δηλ. τὴν ἡγε-

1. Οἱ μαρτυρίες τῶν ἰδίων τῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τοὺς ἐκχριστιανισμοὺς τῶν λαῶν, στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε, καθιστοῦν σαφὴ τὸν πολιτικὸ κυρίως χαρακτήρα τους καὶ τὶς σκοπιμότητες ποὺ ὑπηρετοῦσε μέσω αὐτῶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Εἶναι λοιπὸν περιέργον νὰ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι μόνον «τυχαῖα» ἐξυπηρετοῦντο μέσω τῶν ἱεραποστολῶν καὶ ἄλλα συμφέροντα τοῦ Βυζαντίου, ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν (βλ. Π. Χρήστου, *The Missionary Task of the Byzantine Emperor*, Βυζαντινὰ 3 (1971), σελ. 281), ἐνῶ στὶς περιπτώσεις, τουλάχιστον, ποὺ παρουσιάσαμε ἐδῶ συνέβαινε περίπου τὸ ἀντίθετο.

2. Τὸ ἴδιο συνέβαινε κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, ὅταν αὐτοκράτορες πιστοὶ στὸ δόγμα τοῦ Ἀρείου ὑπεχώρησαν μπροστὰ στὶς ἀξιώσεις ξένων ἐνδιαφερομένων γιὰ διάδοση τῆς ὀρθοδοξίας ἢ καὶ στήριξαν ἀκόμη τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ ἀφοροῦσε ξένους λαούς. (βλ. Πατόρα, *Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ...*, σελ. 220-223).

σία και τούς ανώτερους κύκλους τών ξένων λαών, και ό δεύτερος από τή βάση, δηλ. τó λαό και τίς κατώτερες κοινωνικά τάξεις.

Στήν πρώτη περίπτωση τά πράγματα ήταν εύκολα, άφοϋ οί βυζαντινές άρχές δέν είχαν άλλο έργο παρά νά ανταποκριθοϋν θετικά στα αίτήματα τών «αυτόκλητων» ήγεμόνων για φίλια, συμμαχία, βάπτιση και ύποταγή στο βυζαντινό αϋτοκράτορα, στον όποιο επέτρεψαν έτσι οί ίδιοι νά επιτύχει ειρηνικά τούς στόχους τής έξωτερικής θρησκευτικής του πολιτικής στα πλαίσια τής διπλωματίας, τών συμμαχιών, τοϋ έκχριστιανισμού τους κλπ.

Ώστόσο, πιστεύουμε πώς αϋτό δέν έγινε αϋτόματα και χωρίς προετοιμασία· ή εξιστόρηση από τίς πηγές τών γεγονότων που άφορούν στις τρεις περιπτώσεις που παρουσιάσαμε εδώ (Τζάθιος, Γρώδ, Γρέπης) σέ συσχετισμό με τίς πολιτικές συγκυρίες τής έποχής μās επιτρέπουν νά υποθέσουμε ότι από τήν πλευρά τής βυζαντινής διπλωματίας εφαρμόστηκαν συστηματικές μέθοδοι, με σκοπό νά κερδίσει ή αϋτοκρατορία αϋτούς τούς ήγεμόνες με τίς χώρες τους. Και οί τρεις βασιλείς ήρθαν από τά βορειο-ανατολικά σύνορα τής αϋτοκρατορίας που ήταν ζωτικής σημασίας για τó Βυζάντιο. Τό ότι οί πηγές μιλοϋν για άφιξη τών βαρβάρων ήγεμόνων στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς ν' αναφέρουν πρόσκληση τοϋ αϋτοκράτορα, δέν σημαίνει ότι ή βυζαντινή διπλωματία δέν είχε από πριν προετοιμάσει τó έδαφος τόσο για τήν «αϋθόρμητη» επίσκεψη τους όσο και για τήν επιτυχία αϋτής τής επίσκεψης. Ό πλούτος και οί λαμπρές τελετές που με ιδιαίτερο ζήλο ανέκαθεν έπιδείκνυε ή βυζαντινή αϋλή στους ξένους ήγεμόνες και αξιωματούχους δέν ήταν δυνατόν νά μή συγκινήσει και νά μή δελεάσει τούς βαρβάρους¹.

Και στις τρεις περιπτώσεις τά κίνητρα και οί επιδιώξεις τών αϋτοκρατόρων Ίουστίνου και Ίουστινιανού ήταν σαφώς πολιτικά. Η Λαζική αποτελοϋσε προπύργιο μεγάλης στρατηγικής σημασίας· ό Βόσπορος και ή Χερσών, έκτός από κέντρα έμπορίου, αποτελοϋσαν από τή θέση τους προωθημένα φυλάκια που ήλεγχαν τίς από βορρά βαρβαρικές κινήσεις και ήταν κατά συνέπεια μείζονος οικονομικής και στρατιωτικής σπουδαιότητας· με τόν έκχριστιανισμό τών Έβρούλων σκοπός τοϋ αϋτοκράτορα ήταν νά τούς καταστήσει αξιόπιστους συμμάχους και από τίς τάξεις τους νά στρατολογήσει ικανούς στρατιώτες. Έξάλλου, τó γεγονός ότι ανάδοχοι τών βαρβάρων ήγεμόνων γίνονται οί ίδιοι οί βυ-

1. Θυμίζουμε ότι ή επίδειξη τοϋ πλούτου τής βυζαντινής αϋλής και ή αλόγιστη συχνά προσφορά χρημάτων και δώρων τήν έποχή τοϋ αϋτοκράτορα Θεοδοσίου Β' είχε προκαλέσει τήν άφιξη στη βυζαντινή πρωτεύουσα διαδοχικών ούννικων πρεσβειών που άποσκοποϋσαν κυρίως σέ προσωπικά όφέλη και στον πλουτισμό τών ήγετικών τους τάξεων (βλ. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-Ve siècles*, στον τόμο *From Late Antiquity to Early Byzantium*, Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference, Πράγα 1985, σελ. 152-153).

ζαντινοί αυτοκράτορες και ακόμη ότι ο Τζάθιος ταυτόχρονα με την τελετή της βάπτισης και της στέψης του παντρεύεται τη βυζαντινή Βαλεριάνα δείχνει ότι πέρα από τη θρησκευτική τελετή γίνεται προσπάθεια δημιουργίας συγγενικών δεσμών που επισφραγίζεται από μια ιδεολογικο-πολιτική σχέση υποτέλειας ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τους βαρβάρους ηγεμόνες.

Από την άλλη πλευρά φαίνεται πώς και για τους ξένους ηγεμόνες τα κίνητρα του έγχριστιανισμού τους ήταν περισσότερο πολιτικά παρά θρησκευτικά. Ο Τζάθιος σπεύδει άμέσως να δηλώσει πολιτική υποτέλεια στους Βυζαντινούς· ο Γρόδ επιθυμεί να ενισχύσει τα οικονομικά συμφέροντα της χώρας του με την έντατικοποίηση των συναλλαγών που γίνονταν στην πόλη Βόσπορο μεταξύ Ούννων και Βυζαντινών, ενώ ο Έρουλος Γρέπης αποβλέπει μάλλον στην απόκτηση δώρων και χρημάτων, αλλά και στην ενίσχυση του προσωπικού του γοήτρου με την επίσημη αναγνώρισή του από τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στις τρεις περιπτώσεις δεν αναφέρεται πουθενά αποστολή ιερέων ή ιεραποστόλων στις αντίστοιχες χώρες, ενώ με σαφήνεια και λεπτομέρειες εξιστορείται ο προσηλυτισμός των ηγετικών τους κύκλων.

Πάντως η ίδια σχεδόν ροή και εξέλιξη των γεγονότων και στις τρεις περιπτώσεις επιτρέπει την υπόθεση ότι η βυζαντινή διπλωματία είχε επεξεργαστεί συγκεκριμένο σχέδιο θρησκευτικού προσηλυτισμού ξένων ηγεμόνων, το οποίο εφάρμοσε στις γενικές του γραμμές σε κάθε παρόμοια περίπτωση τόσο στην εποχή που αναφερόμαστε όσο και αργότερα¹.

Ο άλλος δρόμος που ακολούθησαν οι βυζαντινές αρχές για τη διάδοση του Χριστιανισμού, με αφετηρία τη βάση, δηλ. τις ευρύτερες λαϊκές μάζες, ήταν δυσκολότερος, γιατί δεν υπήρχε θετική προδιάθεση ή τουλάχιστον καλή θέληση από τους αποδέκτες του, γεγονός που ανάγκασε τον αυτοκράτορα ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση ακόμη και επιθετικά. Οι μέθοδοι βέβαια προσηλυτισμού των λαών αυτής της κατηγορίας εμφανίζονται διαφοροποιημένες μεταξύ τους και προσαρμοσμένες στις ιδιομορφίες της κάθε περίπτωσης. Έτσι, στην περίπτωση των Άβασγών επιχειρήθηκε πρώτα ο έγχριστιανισμός τους με την παράλληλη λήψη αυστηρών μέτρων κοινωνικής προστασίας του λαού και ακολούθησε η πολιτική υποταγή τους με τη στρατιωτική κατοχή, ενώ στην περίπτωση των Τζάνων που η ειρηνική προσέγγισή τους λόγω των ειδικών συνθηκών στις όποιες ζούσαν ήταν αδύνατη, ο προσηλυτισμός τους στον χριστιανισμό πραγματοποιήθηκε μετά τη στρατιωτική επέμβαση και την πολιτική υποταγή τους στον βυζαντινό αυτοκράτορα.

1. Βλ. L. Müller, *Byzantinische Mission nördlich des Schwarzen Meeres vor dem elften Jahrhundert* και G. Moravcsik, *Byzantinische Mission im Kreise der Türkvolker an der Nordküste des Schwarzen Meeres*, Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies (Oxford 5-10 Sept. 1966), Λονδίνο 1967, σελ. 29-38 και 15-28 αντίστοιχα.

Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ πραγματικοὶ στόχοι τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν ἀπροκάλυπτα πολιτικοί, ἐνῶ ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ λειτούργησε σὰν τὸ ἰσχυρότερο μέσο γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς πολιτικῆς τους ὑποταγῆς. Τὸν ἐκχριστιανισμὸ συνώδευαν καὶ ἄλλα μέτρα ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξη καὶ τὴν πολιτιστικὴ ἐξύψωση τῶν πρωτόγονων βαρβαρικῶν λαῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἀπαγόρευση τοῦ εὐνουχισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν παιδιῶν στὴν Ἀβασγία ἢ ἡ ἐκμάθηση τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου στὴ χώρα τῶν Τζάνων. Σὲ παρόμοιες ἐνέργειες προέβαινε συχνὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία. Τῇ διαδικασίᾳ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σαβείρων Οὐννων οἱ Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρμένιοι ἱεραπόστολοι ἐνίσχυσαν μὲ τὴ δημιουργία ἀλφαβήτου, τὴ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν οὐννικὴ, τὴ διάδοση τῆς καλλιέργειας τῶν δημητριακῶν καὶ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν ἀνοργάνωτων ὡς τότε νομάδων.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ μὲ ὁποιοδήποτε μέσο προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ εἰδωλολατρικῶν μέχρι τότε λαῶν, ἡ παρέμβασή τους ἐμφανίζεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἰδιαίτερα σημαντικὴ καὶ σὲ ἤδη ἐκχριστιανισθέντες λαοὺς, τοὺς ὁποίους μὲ τὸ πρόσχημα τῆς κοινῆς πίστεως καταβάλλουν κάθε δυνατὴ προσπάθεια νὰ διατηρήσουν σταθερὰ συμμάχους καὶ φίλους ἢ τουλάχιστον ἰδεολογικὰ προσκείμενους στὴν αὐτοκρατορία. Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Ἰουστίνος μὲ τὴ βάπτισή τοῦ Τζάθιου ἐπιτυγχάνει εὐκόλως τὴν ἐπαναφορὰ τῆς χριστιανικῆς τότε Λαζικῆς ὑπὸ τὸν ἑλεγχό του, ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ τὴν προστασία ποὺ πρόθυμα προσφέρει στοὺς χριστιανοὺς βασιλεῖς τῶν Ἰβήρων δημιουργεῖ σοβαρὴ ρήξη στὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς Πέρσες, ἐνῶ τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς χριστιανοὺς Γότθους τῆς Κριμαίας, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἄμεση ἀνταπόκριση στὸ αἶτημά τους γιὰ ἀποστολὴ ἐπισκόπου, προδιαγράφει τὴ συνεχῆ φιλία καὶ συμπαρατάξή τους στὸ πλευρὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα.

Τελειώνοντας, ἐπισημαίνουμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸν πολιτικὸ κυρίως χαρακτήρα τῶν περιπτώσεων ἐκχριστιανισμοῦ ποὺ παρακολουθήσαμε στὴν παρούσα ἐργασία καὶ ὑπενθυμίζουμε ὅτι δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μικρὸ μόνο μέρος τοῦ τεράστιου ἱεραποστολικοῦ ἔργου ποὺ ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὶς πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τοῦ Βυζαντίου τὸν 6ο αἰῶνα, μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀφρικὴ καὶ Νότια Ἀραβία.